

UGO FOSCOLO

Nicola Foscolo (1778—1827) velencei orvos-apatól és görög anyától született az ióni szigetek egyikén, Zanteban és 14 éves koráig ott görög iskolában tanult.¹ »Megszoktam akkor — írja később Albany grófnőnek —, hogy a szülőföldemhez közel eső Athénról és Spártáról halljak beszélni; görög abc-n kezdem silabizálni és első olvasmányaim Xenophon és Plutarchos eredeti szövegei

¹ Foscolo művei a következő legjobb kiadásokban állnak rendelkezésre: A Mario Fubini előklete alatt folyamatosan lévő *Edizione Nazionale delle opere di U. Foscolo* (Firenze, Le Monnier) eddig megjelent kötetei. A továbbiakban: Ed. Naz. — Egyébként *Orlandini—Mayer* 1850—62-i teljességre törekvő kiadásának I—XI. kötetére voltam utalva, melyhez Chiarini szerkesztett 1890-ben XII. pótkötetet. 1923-i újranomását idézem »Opere« rövidítéssel. — Vittorio Cian kiadásában »Prose« I—III. köt. (Scrittori d'Italia) — *Pagine militari* a cura di Amedeo Tosti (»La guerra el a milizia negli scrittori italiani d'ogni tempo' c. sorozatban). Róma 1935. — *L'opera di U. Foscolo esposta ai giovani da Eugenio Donadoni*. Napoli é. n. — *Poesie* a cura di Luigi Russo. Firenze 1914. — C. F. Goffis, *Antologia Foscolina*. Torino, 1953. — *Saggi Letterari*, introduzione e note di M. Fubini (Classici it.), Torino, 1926. — *L'Ipercalisse* tradotta ed illustrata da G. Antonio Martinetti. Saluzzo 1884. — *Lettere a Isabella Teotochi—Albrizzi*, Roma, 1902. — *Lettere inedite di U. Foscolo a Marzia Martinengo*, a cura di A. Marpicati. Firenze 1939. — *Epistolario di U. Foscolo a Quirina Moceni—Magiotti*, riprodotto dagli autografi per Emilio del Cerro. Firenze, 1904. — Adolfo Tobler, *Lettere inedite di U. Foscolo*. Jahrbuch für romanische und englische Literatur. XII. köt. (1871) 317—37 ll. — *Ungedruckte Meister-Foscolo Briefe*. Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen. CXIV. köt. (1905) 146—160 ll. — Rudolf Tobler, *Lettres inédites de U. Foscolo à Hudson Gurney*. Giorn. Stor. Lett. It. XXXIX. (1902) 54—102 ll. — *Életrajz*: Giuseppe Chiarini, *La vita di U. Foscolo* (1910) Nuova ed. a cura di Guido Mazzoni. Firenze 1927. — G. Carducci, *Adolescenza e gioventù poetica di U. F.* Opere XIX. köt. Bologna, 1919. 249—280 ll. — Camillo Antona-Traversi e Angelo Ottolini, *U. Foscolo* I. 1—4. köt. (Mivel II. köt. nem jelent meg, I—IV. kötetként jelzem) Milano 1927—28. (igen sok általuk gyűjtött levéltári anyag közlésével) — Francesco Vigilone, *U. F. in Inghilterra* (különnyomat az Annali della Scuola Normale di Pisa-ból). Catania, 1910. — Ireneo Sanesi, *Insegnamento universitario del Monti e del Foscolo*. Contributi alla storia dell'Università d' Pavia, pubblicati nell'XI. centenario dell'anteneo 1925. — Giuseppe Chiarini, *Gli amori di U. F.* I—II. köt. Bologna, 1891. — Alessandro D'Ancona, *U. F. giudicato da un alienista*, (a Varietà storiche e letterarie c. kötetben. Serie I.) Milano 1883. 213—229 ll. — A Foscolo korára vonatkozóan l. Lavissee Rambaud, *La révolution française*. Histoire générale du IV. siècle à nos jours. VIII. köt. II. kiad. Paris 1914. — *Vita italiana durante la rivoluzione francese e l'impero*. Milano, 1931. — E Masi, *Nell'Ottocento*. Milano, 1923. — Casimir Chledowski, *Das Italian des Rokoko*. München, 1923. — Frh. v. Helfert, Kaiser Franz. I. von Österreich und die Stiftung des Lombardo-Venetianischen Königreichs im Zusammenhang mit den gleichzeitigen allgemeinen Ereignissen und Zuständen Italiens. Innsbruck, 1901 (Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs) — Benedetto Croce, *Storia del Regno d'Italia* (Scritti di storia letteraria e di politica

voltak.² Venus szigetének mithosát, a görög hitregék világának meséit hozta magával Velencébe, mikor apjának hirtelen halála után édesanyja ott telepedett meg és a »Macskák sikátorá«-ban igen szegényes körülmények közt tengette életét négy gyermekével. Nicoletto a muranoi S. Cipriano-iskolában jár, melynek Gaspare Gozzi az igazgatója és csakhamar belemelegszik a latin és olasz klasszikus írók olvasásába.³ Irodalomtanára, Angelo Dalmistro, a helyi költői évkönyv, az »Anno poetico« szerkesztője, karolja fel korán megnyilatkozó írói hajlamait, s vezeti be ezt az Alfierihez hasonló vöröshajú csodagyereket, a corfui születésű, tehát szegről-végről Foscolo »földi«-jének, Izabella Teotochinak irodalmi szalonjába egyrészt, másrészt a Marciana-könyvtárba, ahol annak prefektusa, Jacopo Morelli, a francia-angol felvilágosodás legújabb termékeit adja kezébe.⁴ Amott megismerkedik Ippolito Pindemonteval, a Gessner-fordító Bertolával és hall a híres páduai professzor, Cesarotti kitűnő költői Ossian-tolmácsolásáról; emitt szinte rendszeres menettel megismerkedik az angol materialistákkal kezdve Bacon-on Locke-ig, a felvilágosodás történetíróival: Raynallal, De la Harpe-pal; politikusaival: Rousseau Társadalmi szer-

XIX.) Bari, 1931. — Tarle Jevgenij, *Napoleon*. Budapest, 1946. — Alfred v. Reumont, *Die Gräfin v. Albany I—II.*, Berlin 1860. — Alessandro d'Ancona *Unità e federazione, studi retrospettivi* (1792—1814) a »Varietà storiche e letterarie. Serie II.« kötetben. Milano 1885. 309—349 ll. — G. Gentile, *G. Capponi e la cultura toscana nel secolo XIX.* Firenze 1942. — Frh. v. Helfert, *Fabrizio Ruffo. Revolution und Gegerevolution in Neapel* nov. 1798. aug. 1799. Wien, 1882. — B. Croce, *Storia del regno di Napoli*. Bari, 1931. — Karl Botta, *Geschichte Italiens von 1789 bis 1814*. I. köt. Ronnenburg 1828. — V. V. Birjukovics—B. F. Porsnyev—Sz. D. Szkazkin, *Az újkor története* I. köt. X. fejr. 180—192 ll. — *Értékelések: Eugenio Donadoni U. F. pensatore, critico, poeta*. Saggio (1910); 2. kiad. 1927. — Francesco De Sanctis, *Ugo Foscolo*. Saggi e scritti critici e vari. Milano, 1936. IV. köt. 151—195 ll. — Eva Zona, *L'unità organica del pensiero foscoliano*. Giorn. Stor. Lett. It. LXIII. köt. (1914) 1—78. ll. — Giuseppe Citanna, *Il romanticismo e la poesia italiana dal Parini al Carducci*. Bari. 1935. — Giuseppe De Robertis, *Linea della poesia foscoliana*. Saggi. Firenze 1934. 71—94. ll. — Alceste Bisi, *L'Italie et le romantisme français*. Milan—Rome—Naples, 1914. — Adolfo Albertazzi, *U. Foscolo*. Messina, 1915. — Giuseppe Citanna, *La poesia di U. F.* Bari, 1920. — Arturo Graf, »Foscolo, Manzoni, Leopardi«. Torino, 1924. — Claudio Varese, *Vita interiore di U. F.* Bologna, 1914. — Osvaldo Costanzi, *Foscolo*. Roma, 1927. — Raffaele Belvederi, *U. Foscolo*. Rovigno 1915. — Mario Marazzan, *Romanticismo critico e coscienza storica*. Firenze, 1947. — Umberto Rivarola, *Le idee politiche di U. F.* Roma, 1929. — Vittorio Cian, *U. F. erudito*. Giorn. Stor. Lett. It. XLIX. köt. (1907) 1—66 ll. — V. Cian, *Per la storia del sentimento e della poesia sepolcrale in Italia e in Francia prima dei »Sepolcri« del Foscolo*. Giorn. Stor. Lett. It. XX. köt. (1892) 205—235 ll. — V. Cian, *Documenti foscoliani*. Uo. I. köt. (1907) 251—261 ll. — G. A. Marinetti, *Sul testo delle tragedie di U. F.* Uo. XIII. köt. (1894) 200—225 ll. — G. A. Marinetti, *Da lettere di Cesare Arici e Urbano Lampredi a Vincenzo Monti*. Uo. XXIX. köt. (1897) 392—402 ll. — Vittorio Rossi, *Sull'Ortis del Foscolo*. Dal risascimento al risorgimento c. kötet III. Firenze 1930. 293—349 ll. — Vittorio Rossi, *La formazione e il valore estetico dell'Ortis*. Uo. 351—358 ll. — Mario Fubini, *L'amicizia tra Ugo Foscolo e Francesco Lomonaco, »Il sesto tomo dell'Io« e le »Ultime lettere di Jacopo Ortis.«* Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt. (1937) 1—57 ll. — Emilio Santini, *Poesia e lingua nelle »Lezioni« pavesi del Foscolo* Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt. (1937) 58—105 ll. — *Kapcsolatos: Joseph Texte, Jean Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*. Étude sur les relations littéraires de la France et de l'Angleterre au XVIII. siècle Paris, 1898. — Ch. Dejob, *Mme. de Stael et l'Italie*, avec une bibliographie de l'influence française en Italie de 1796 à 1814. Paris, 1890.

² Opere VII. 15. l.

³ Frammenti su Lucrezio. Cian, Prose II. 195. 1.

⁴ Antona-Traversi. I. 69—74 ll.

zödésével — melyet Alfieri értetlenül tett volt félre — épp úgy, mint Montesquieuvel. De, mint 1796-ból származó tanulmányi terve bizonyítja, a Velencén keresztül francia közvetítéssel beözönlő angломánia elhozta hozzá a Gray-féle angol szentimentális sírköltészet mellett az angol polgári regény (Richardson, Pamela; Fielding, Amália) és szatirikus regény (Swift, Mese a hordóról; Sterne, Szentimentális utazás) termékeit is.⁴ A mohó ifjú tudnivágysával igyekszik ebben a tanulmányi tervben szakaszokba osztani igen sokrétű olvasmányait, fordításokra és eredeti munkákra vonatkozó tervezetéseit. Alfierinek is szokása volt ilyen öt és tíz évre terjedő tervezeteket szerkeszteni, de míg ő rendszeren túlteljesítette előirányzatát, Foscolo majdnem mindig elmaradt mögötte a megvalósításban. Az első tervezet egykorú külföldi irodalmában szerepel még Goethe és Klopstock, valamint Pope »Abelard és Héloise« szerelmi levelezését modern költői formába öltöztető költeménye. A klasszikusok közt Dante és Cervantes a kedvencei. A részben már megírt, de elégtendő vagy csiszolandó, részben csak tervezett művek közt van egy Savioli ízlését követő 15 ódából álló ciklus, melyet »Vitam impendere vero« mottóval akar egybefoglalni; egy »A Géniusz« című három énekes poéma, melyet tíz év múlva akar befejezni, s mely első csírája az egész életfelfogását összegező »Le Grazie«-nek. Míg ez élete végéig töredék maradt, a »Laura, lettere«, melyről azt írja, hogy még nincsen kész, de »ha nem akarná, akkor is be kellene fejeznie« első, később többszörösen módosuló formában tartalmazta a »Jacopo Ortis« ősfogalmazványát.⁵

Szentimentalizmus, szatíra, tudományos világnézet azok az érdeklődési körök, melyben az ifjú Nicoletto, aki 1797-ben nevét a költőibb Ugo-ra változtatja, mozog olvasmányaival és tervezéseivel.

Már két évvel korábban egy 40 költeményét tartalmazó füzetet ajándékozott unokafivérének, Costantino Naranzinak, melyek első ismert versei.⁶ Azután a Parini bőségével ontotta az Árkádia ízléséhez igazodó verseket, melyek közül a korán elhunyt Marietta de'Medicihez »Amaritte« és egy ismeretlen Laurához — első levélregényének inspirálójához — »Le Rimenbranze« címen írott szerelmi költemények tűnnek ki.⁷ De már Robespiererről is ír költeményt és kis kávéházakban nevetve ismétlik gúnyos epigrammáit az uralkodó velencei oligarchák ellen, kiket az Olivi-múzeum tengeri őskagylóihoz hasonlított.

Son parrucconi di cervello privi,
Come conchiglie del Museo d'Olivi.⁸

Barátai körében forradalmat dicsőítő verseket terjeszt.⁹ Közülük egyik, az ioni szigetekről származó társa, Mario Pieri így írja le alakját 1797-ben: »Már régebben hallottam említeni Corfuban is egy félig velencei, félig zacintoi ifjút, aki t. i. Zanteban velencei apától és görög anyától született, s feltűnést keltett

⁴ Az angol polgári irodalom európai elterjedéséről és annak társadalmi okairól l. Joseph Texte, id. mű.

⁵ Cian, Prose I. 3–6 ll.

⁶ Szemelvények belőle: Opere, XII. köt. 532–554 ll. — Ifjúkori terméséről l. Carducci, Opere XIX. köt. 249–280 ll.

⁷ Opere, XII. 516 l.; IV. 290 l.

⁸ Antona-Traversi I. 116. l.

⁹ Uo. 116–119 ll.

Velencében költői tehetségével. Velem körülbelül egykorú volt, talán kissé idősebb. Állandóan Velencében élt és özvegy anyjával, valamint — ha jól emlékszem — egy fivérével és hugával a Campo delle Gatte-n lakott, ama gyönyörű város egyik legpiszkosabb negyedének egy olyan nyomorult házában, jobban mondva vityillójában, hogy ablakai üveg helyett papírral voltak be ragasztva. De az ifjú nem vesztette el a bátorságát, s mondhatnám tréfálkozott szegénységével, kihívta maga ellen, tetszelgett vele, büszkén nagy tehetségére és reménykedve a dicsőségben, mit tanulmányaival fog szerezni. Göndör vörös haj, széles homlok, kis mélyen ülő, de ragyogó szemek, csúnya és szabálytalan arcvonások, halvány szín, inkább majomszerű, mint emberi alak. Bár jó növésű, kissé görnyedten és sebesen jár. Beszéde akadozó, de tele van tűzzel. Feltűnő jelenség volt, mikor az utcákon, vagy kávéházakban járt, kopott, foltozott zöld köpenyben, de tele bátorsággal, dicsekedve szegénységével annak is, aki nem volt kíváncsi rá... Ugo Foscolo volt, kit szonettjei, anakreoni dalai, de főleg dantei terzinái tettek ismertté s aki már benyújtotta a S. Angelo-színház társulatának első tragédiáját, a Tieste-t, melynek előadása elé egész Velence nagy várakozással nézett...¹⁰

A 19 éves ifjú máris nagyobb nyilvánosságra vágyik, mint amit az »Anno poetico« biztosíthat neki. Öt évvel korábban gyermektársaival a zantei zsidókat kísérelte meg kiszabadítani a gettóból, miért a kis bandavezért a rendőrség akkoriban őrizetbe vette.¹¹ Szabadságért való rajongása, forradalmi gondolkodása Velencében olvasmányain csak megerősödött.

Színpadra vágyott, de ebben nem választhatta példaképül Goldonit, a realista vígjáték nagy megeremtőjét. A velencei kispolgárság (I rusteghi) és a chioggiai halásznép (Baruffe chioggotte) életének valóságghú ábrázolása, a nemesség fölött való jóindulatú gúnyolódás; a cicisbeok (II cavaliere e la dama, La dama prudente), az idegen divat-majmolás szelíd korholása az ő forradalmi lelkületét nem elégitette volna ki.

Bármennyire is jelentékeny Goldoni vígjátékaiban a nemesi gondolkortól való elszakadás, Beaumarchaisi értelemben való forradalmi magatartás legfőbb »Il feudatario« (1752) című komédiájában kereshető. Egyedül e darabjában ábrázol összeütkezést egy feudális nemesi birtokos és parasztjobbágysai közt, kikről az olvasóhoz intézett bevezetésben megállapítja: »Formano anch'essi una parte della società umana, ed è quella tal parte, alla quale abbiamo grandissima obbligazione, che è forse la più necessaria, la meno fastidiosa di tante altre.«¹²

A földművelő parasztsággal Goldoni Verona-területi, feltrei és friulii jogszolgáltató útjain jutott egykor érintkezésbe. Ott ismerkedett meg a »nemes és ősi község elöljáróságával meg tanácsával, de darabjának színhelyét Nápoly környékének egy képzeletbeli Montefosco (Monte Fusco) helységébe tette át vigyázatosságból.

Az ifjú Florindo máriki, mikor apja örökébe lép hűbértokán és épp a hűbéri eskü kivételére készül (I. 7), máris úgy kezeli a falu fiatal asszonyait-lányait, mint hűbéruraságának köteles áldozatait. De Cecco, kinek fele-

¹⁰ Id. Carducci, id. mű 265–267 ll.

¹¹ Antona-Traversi I. 66. l.

¹² C. Goldoni, Tutte le opere, Ortolani kiad. IV. köt. Milano, 1940. 291. l. »Il feudatario« előszava.

ségéhez akar belopózni áruhában, jól helyben hagyja, s lelövással fenyegeti. Mivel pedig Florindo apja a birtokot jogtalanul szerezte meg Rosaura bajba jutott márkijától, a »nemes és ősi község« parasztsága lázongani kezd és azt követeli, hogy a szoknyavadász Florindo takarodjék el és a hűbértartók szálljon vissza a jogos örökösre: »Vi condurremo a Napoli; vi faremo ricognoscere, vi faremo investire,« heveskedik az egyik.

Persze a goldonii recept szerint itt is minden jól végződik. Florindo elveszi Rosaurát s a »Feudatario« menyasszonya kedvéért megbocsát az ellene kelt parasztságnak. Vannak arra is célzások, hogy a fejedelem, ha tudomást szerez a jogfosztásról, igazságot fog szolgáltatni. De bármennyire is le van tompítva a cselekmény forradalmi éle ebből a darabból — mely Goldoni életművében egyedül foglalkozik a földművelő nép helyzetével — a »nemes és ősi község« parasztsága kerül ki győztesként a tagjait fájdító, nevetségessé vált főnemessel szemben.¹³

Az ifjú Foscolo bátrabb hangon akar szólni és Alfieri hívéül szegődik, felháborodva azon, hogy a velencei színházak az ő forradalmi tragédiái helyett Pindemonte meg Pepoli darabjait játsszák.¹⁴ »Tieste«-je egészen alfierii elképzelésű dráma:¹⁵ tirannizmus és alkotmányos demokrácia ütköznek benne össze. Két fiú együtt örökli a királyságot. Atreo a nemességre támaszkodó ravasz és kegyetlen kényúr: »arte usai coi grandi e con la plebe scure« (IV. 3.). Tieste viszont »re cittadino« akar lenni, mit fivére szemére is vet a nagy jelenetben, melyben összeütközik politikai állásfoglalásuk: »Tu troppo concedevi alla plebe, e prepotente troppo a'grandi togliervi.« A főpap lányát Tiestével jegyezte el, de Atreo — az Alfieri Filippo-jából tanult recept szerint — kiszorította testvérét a trónról és menyasszonyát is elvette. Erre Tieste egy nappal a tervezett fejedelmi nász előtt Eropet magáévá tette, s azután elmene-kült. Viszonyukból gyermek született, kit anyjával együtt a tirannus udvarában őriz. Hogy megmentse őket Atreo haragjától, Tieste évek múltán visszatér — s itt kezdődik a darab. Bátyja békülékenységet színlel, de a békekehelyben kisleányát nyújtja oda neki. Tieste öngyilkossá lesz, Erope meghal.

Ez az alfierii tartalom az ő korai drámáinak erőltetett tömörségével, rövidségével, a névelő gyakori elhagyásával, miben később Foscolo piemonti dialektális sajtáság utánzását ismeri fel, van előadva Alfieri-i verseléssel.

A gyermekifjú tragédiája előadásának nagy sikere volt. Könyvalakban is megjelent. Siet elküldeni azt Alfierinek Firenzébe hódoló levél kíséretében, mire nem kap választ; Cesarottinak, a »nemzet poétájának«, kit már régebben ostromol tanácsot kérő leveleivel és aki megdicséri, de fantáziájának fegyelmezésére figyelmezteti.¹⁶ Az irodalmi siker a szerelem terén is kamatozik. »Földije«, a nálánál jó tizenöt évvel idősebb, ünnepeelt Isabella Teotochi két férj között — az egyikőtől elvált, a másikat most készült boldogítani — ötnapos szeretőjévé fogadja. Foscolo későbbi leveleinek »saggia Isabella«-ja, akit egy

¹³ Egy 1759. ápr. 29-én Rómából írt levélben Goldoni fájjalja, hogy bizonyos társadalmi osztályok köréből — »alcuni rivoli più fecondi« — nem meríthet a vígjátékíró. Így a papság »egyenruhájához« is tilos nyúlania. Id. Natali, Settecento II. köt. 908 l.

¹⁴ L. Bulferetti, id. mű 57–58 ll.

¹⁵ Opere, IX. l. kk. ll.

¹⁶ Ed. Naz. XVI. 40, 42 ll.

kis »En regény«-töredékében, melyre visszatérünk, Montesquieu »Le temple de Gnide«-jéből vett névvel »Tamira«-nak nevez, azután egész életre szóló irodalmi barátságot tart fenn vele.¹⁷

A velencei kormány azonban rossz szemmel nézi Foscolo forradalmi és ellene gúnyt szóró beszélgetéseit, melyeket felbátorít az, hogy Bonaparte se-regei 1796 májusában elfoglalták Milánót. Az oligarchák az osztrák—francia háborúval szemben semlegességi nyilatkozatot tettek, s Foscolo egy szonettjében megfenyegeti őket a velencei nép haragjával:

... verrà il giorno, e gallico lo affretta
Sublime esempio, ch'ei de'suoi Tiranni
Farà col loro scettro alta vendetta.¹⁸

Az inquizíció elé idézik és édesanyja okosabbnak tartja őt egy időre elküldeni Páduába, ahol azonban letartóztatják és újabb kihallgatásra visszaviszik Velencébe.¹⁹

Azt hisszük, ezen a Páduába vezető úton gondolta el, a Brenta mellett pihentében a bizonyára már eléggé előrehaladt szentimentális Laura-regény-nyel ellentétes szellemű regény tervét, melyről — az utazást 1795 nyarára téve — egy Vincenzo Montihoz írott 1808-i levelében oly hévvel beszél.²⁰ »Olimpia« lett volna a címe és egy Olimpia Morata nevű ferrarai humanista lányról (1526—1555) szólt volna, aki egy ott tanuló protestáns fiúba, Grundler Andrásba szeretett bele, mint felesége az inquizíció elől Németországba menekült vele s Heidelbergben halt meg, humanista stílusú levelezést hagyva maga után.²¹ Az olasz renaissance vallási szabadgondolkodói iránt Foscolo később is erős érdeklődést mutat. Mint száműzött Zürichben megkeresi Lelio Socino sírját és kutat a sienai antitrinitárius mártír kéziratai után.²²

Olimpia lázadó gondolkodásának rajzát azonban összekapcsolta volna az antik Róma társadalmi életének felidézésével, úgy ahogyan Barthélémy abbé azt az antik Görögországgal tette Anacharsis utazásáról szóló 1788-ban megjelent s már híressé lett regényében²³, de bizonyos értelemben Pietro Verri öccse, Alessandro is a *Notti Romane*-ban (1792), mely a most újraéledt demok-rata Cicerot (l. Passerini) választotta vezetőjéül.²⁴ Winckelmann és a pompeii ásatások korában vagyunk már.²⁵

»Olimpia — írja Foscolo Montinak az ifjúkori terv valóraváltására gondolva — igen tudós, szerencsétlen szép lány volt. A ferrarai udvarban a hercegnők nevelője volt franciaországi Renata idején, aki anyja volt Lucretiának

¹⁷ L. Foscolo hozzá írt leveleinek id. kiadását.

¹⁸ Opere, XII. 508 l.

¹⁹ Antona—Traversi, I. 120. l.

²⁰ Ed. Naz. XV. 542—44 ll.

²¹ Leveleit L. Caretti adta ki 1940-ben Ferrarában. L. uo. 542. l. jegyzet.

²² Quirinának írt levél, 1815 dec. 19 Cerro, id. kiad. 123 — Opere, VII. 136. l.

²³ Jean Jacques Barthélémy, Voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu du quatrième siècle avant Jésus-Christ.

²⁴ Felvilágosodott elveiről l. Albertazzi, Il romanzo, 130—131. ll. — Magyar fordítása Felfalusi Kovács Antaltól, Kolozsvár, 1823.

²⁵ L. Amadeo Majuri, Scoperta di Pompei c. cikkét a »Grandi scoperte archeologiche« 1954 kötetben.

és ama Leonórának, aki miatt Torquato soha sem tudott végleg elszakadni attól a várostól, ahol gúnyoltan és betegesen nyögött, koronát téve a tirannus fejére, aki láncokban tartotta. Renata a vallásújítás híve volt és Olimpia ebben követte őt, mikor megszeretett egy protestáns ifjút, akivel vándoréletet élt. Boldogtalanul halt meg és idegenben lelte sírját. Azt terveztem, hogy levelekben megírom e két szerető történetét, beleszöve ama idők anekdótáit, az egykorú művészek, írók, fejedelmek életének és jellemének rajzát, s úgy állítva be a dolgot, mintha a leveleket ama napok irodalmárai közt szokásos bizalmas stílusban írt latin kéziratokból fordítottam volna; s ezek Rafael, Michelangelo, Ariosto, Caro, Machiavelli, Renata, Vittoria Colonna, X. Leó és a protestáns reformáció nagyjai voltak. A szenvedély kezdődni, növekedni fog és tűzre fogja lobbantani a cselekményt, mivel a leveleket két ifjú szerelmes írja és egy harmadik személy, aki talán Pietro Valeriano lesz²⁶ — vagy más valaki. Vita tárgyát fogják képezni és a szenvedélyekre nyerne majd alkalmazást a politikai, vallási és erkölcsi nézetek: a protestáns kifejezetten deista lesz, anélkül, hogy híve lenne a lélek halhatatlanságának, Olimpia nem lesz sem katolikus, sem protestáns, de mindig keresztény: mint gyenge nő ragaszkodik atyái dogmáihoz, mint szenvedélyes szerelmes engedi magát a protestánsok közösségébe ragadni. Az öreg, aki a lány atyjaként fog szerepelni s a protestáns férfi barátjaként, pirrhonista filozófus lesz, aki tele van könyörülettel az emberek tévedése és szerencsétlenségei iránt; kételkedéssel a bölcsek és teológusok szentenciáival szemben; megadással az emberek szükségszerű gonoszsága és a nemzetek örök és felszabadíthatatlan rabszolgasága ügyében. Tanácsaival és jótéteményeivel a könyörület és barátság olaját és mézét csepegteti, mit csak az ifjúság és szerencsétlenség megkívánhat. A szenvedélyek, események, filozófiai nézetek és anekdóták megfelelő elosztásával nem gondolod, hogy olyan könyv kerekedhet ebből, mely a X. Leó századának alkalmazott Anacharsis erudiciójában, az Ortis erkölcsrajzában, Eloisa — az antik Eloisa — érzelmeiben osztozva — egyszerű, eredeti és olasz lehet? Könnyek közt taníthatja az ifjakat és szüzeket? De ezt a művet, mely már 1795 nyarán született meg agyamban, mikor a Brenta partján egy fa alatt pihentem Velencéből Páduába utazván gyalog, de ezt a művet, lelkem titkos rejtekében, csöndesebb időkre kellett elhalasztanom: nem annyira a rengeteg és gyakran unalmas olvasmányok miatt, melyekre szükség van ama idők nagyjai családi életének s inkább szívüknek, mintsem gondolkodásuknak megismerésére, de inkább azért, mert ilyen könyvet nem lehet megírni anélkül, hogy az ember előbb Rómát ne láttá volna, főhősömnek legfontosabb tartózkodási helyét. Ezért Róma meglátogatása most is szívemen fekszik. Szívemen fekszik Junius Brutus és Cato, az utolsó római Rómája; Vergilius, Cicero és Caesar Rómája; Tacitus és Traianus Rómája; Ráfael és X. Leó Rómája. Nem gondolod, Montim, hogy ez — ha sóhajtva hozzáveszed a jelenlegi Rómát is — őt különböző város. De az ötödik Rómából meríthetem-e az olasz irodalom olyan ragyogását, mellyel széppé és hasznossá tehetem az én Olimpiámat?..«

A terv azonban Monti lelkes helyeslésének²⁷ ellenére sem került megvalósításra. Az ifjú Laura-regényét és haladó szellemű, antik-renaissance korszak

²⁶ Humanista. Sz. 1477, 1560-ban Páduában halt meg. 1509-től Rómában élt II. Gyula és X. Leó pápasága alatt.

²⁷ Ed. Naz. XV. 561. l.

festésére irányuló álmát hamarosan elnyomják a politikai események. Második kihallgatása után a velencei inquizició elől elmenekül a Napoleon által már felszabadított Bolognába és ott beáll a »Cispadana-köztársaság« alakuló seregébe katonának. Mindenütt reng a föld az olasz fejedelmek lába alatt. Reggio francia segítséget meg sem várva szabadította fel magát a modenai herceg fennhatósága alól. Neki ajánlja a »Bonaparte liberatore«-hez címzett kilenc részes ódát,²⁸ mely már figyelmeztetést is tartalmaz honfitársaihoz:

Itale genti, se Virtù suo scudo
 Su voi non stende, Libertà vi nuoce:
 Se patrio amor non vi arma d'ardimento,
 Non di compre falangi, il petto ignudo;
 E se furenti modi
 Dal pacifico tempio
 Voi non cacciate e sacerdozie frodi,
 Sarete un dì alle età misero esempio.
 Vi guata e freme già il tiranno vicino
 Dell Istro, e anela a fare orrido scempio;
 E un sol Liberator dievvi il destino.

Mikor 1797-ben május 17-én a franciák Velencét felszabadítják és ott demokratikus kormány alakul, Foscolo tiszteletbeli hadnagyi ranggal megváltik a bolognai seregtől és visszasiet városába, hol a »municipalITÀ provvisoria« titkárává lesz. Később a tanácsi jegyzőkönyvek vezetését is rábizzák. A nép annyira megszereti, hogy gyűlésein azok felolvasására őt követeli és zavarog, mikor egy ízben rekedtsége miatt ezt nem teheti: »Popolo ste quieto — kiáltja az elnök — Foscolo non pol perche l' è rauchio. Parlo vinizian e po digo che chi monta la tribuna non deve essere disturbà. Soffrì in nome della Democrazia e la legge anca se non capi!²⁹

Főleg a közoktatásügyi bizottságban fejt ki buzgó forradalmi működést. Monti védelmére kel, aki Rómából szökve Velencébe érkezett s akit reakciós Basvilliana-jáért sokat támadtak. Viszont szeptember 12-én kikel bátran Alfieri ellen, aki »a forradalom előtt demokrata volt, de 92 után a forradalmi népek ellenségévé lett... Alfieri csak azért szólal újabban meg, hogy szitkokat szórjon Itáliára: nem tarthat igényt a hazafiak tiszteletére... a dicsőségvágy erősebb volt benne népe iránt való szereteténél...²⁹ Másfelől azonban a hatalmaskodó új demagógok ellen szór villámokat, akik rosszabbak a tirannusoknál, mert míg ezek csak rabszolgá-népeket tartanak iga alatt, am azok szabad népeket fognak járomba.³⁰ Ódát ír az »új republikánusokhoz«,³¹ melyben radikális elveket vall és a Gracchusok földreformját emlegeti. Egy jegyzetben azt »a legszentebb törvények egyikének« nevezi.

Annál nagyobb a megdöbbenése, mikor köztudomásúvá lesz, hogy Napoleon október 17-én a campoformioi békében eladta Velence régi államterüle-

²⁸ Opere IX. 295–301 ll.

²⁹ Id. Chiarini, Életrajz 51–52 ll.

²⁹ Giorn. Stor. Lett. It. XLI. köt. (1903) 461 l.

³⁰ Chiarini, Életrajz 53–54 ll. — Antona-Traversi I. 125–26 ll.

³¹ Opere XII. 528–31 ll.

tét Ausztriának, jelentékeny Lombardia javára szóló csonkítással. Két héttel korábban, A »Società di pubblica istruzione«-ban még arról számolt be, hogy a közeljövőben szerencsés esemény várható: Velence egyesül a Cisalpiná-val. Carrer, Foscolo egyik első életírója arról számol be, hogy kétségbeesésében azt hangoztatta, hogy inkább gyújtásuk fel a várost és vesszenek el romjai alatt, semmint hogy elfogadják a gyalázatos döntést.³²

Közben Milánóban hosszú vajúdas után Napóleon kegyéből megszülethetett a Repubblica Cisalpina (1797 júl. 9), melybe néhány nappal később a »Cispadana« is beleolvadt. Foscolo az osztrák uralom áldásaitól ennek fővárosába, Milanoba menekül s ott a következő év elején más áttelepültekkel együtt polgárjogot nyer.

A fiatal köztársaság rengeteg bajjal küzdött. Igaz, hogy a lombardiaiak II. József centralizáló elnyomása óta lelkileg fel voltak készülve egy forradalmi változásra és óhajtották azt, a francia felszabadítás mégis csalódást hozott. II. József »káplár-liberalizmusa«³³ nemesség és egyház részéről nem keltett Lombardiában olyan erős ellentállást, mint Belgiumban vagy Magyarországon,³⁴ mert az első régi kiváltságainak már inkább csak látszatát tartotta meg, az utóbbi meg nem rendelkezett többé gazdag püspökségekkel és kolostorokkal.³⁵ Ferdinánd főherceg kormányzó még átmeneti népszerűséghez is jut, mikor a császár őt szabadságra küldi és reformjait a tirolai Karl Anton Martinivel hajtja végre,³⁶ mit aztán annál jobban leront ellenszenves gabonaüzleteivel. Stendhal említi egy karikatúrát, melyen a főherceg kormányzó kövér hasába egy francia katona szuronyt szúr és onnan gabona csorog ki. De a nép titokban forrong. »Les Milanais — jelenti Podewils porosz követ királyának — seraient assez disposés a faire éclater leurs griefs contre leur souverain, si leur situation favorisait leurs vœux; mais ils ne peuvent que ronger leur frein en secret.«³⁷

A francia forradalom kitörése után az olasz fejedelmek mindent megtesznek, hogy népüket politikai tudatlanságban féken tartsák. De a francia köztársasági sereg közeledtére Torinóban, Milánóban, Bolognában forradalmi klubok alakulnak. Lombardiában Lattuada varesei plébános, Carlo Salvador poéta, Sopransi jogász, Sommariva ügyvéd propagandaközpontja készíti elő a talajt a forradalmi eszmék befogadására. Napóleon bevonulása után, Milanoba tömörülnek a még rabfejedelemségekből is az elégedetlenek. Parmából Rasori orvos, Bergamoból Cattaneo sebész, Piacenzából Melchiorre Gioia jogtudós, aki az imént vetette le a papi talárt, Piemontból Ranza agitátor, Rómából Lattanzi költő, Nápolyból Salfi, a kiugrott szerzetes.³⁸ Napóleon kezdetben csak egy »politikai ügynökséget« állít fel Milánóban és több mint egy évi katonai kormányzás után szánja csak rá magát, hogy köztársaságot alakítson Lombardiából. A városi tanácsot »mérsékelt« emberekre bízza: Serbelloni, Verri demok-

³² Kétségbeesését id. Chiarini, Életrajz 58 l. — Foscolo bejelentése a Società di pubblica istruzione ülésén; Rossi, id. mű 344 l.

³³ Paul Mitrofanov Joseph II., seine politische und kulturelle Tätigkeit. I—II. Wien—Leipzig. I. 256 l.

³⁴ Uo. II. 229, 312 kk. II.

³⁵ Uo. II. 683, 793 ll.

³⁶ Uo. II. 110—111, 284 ll. — Cantù, id. mű VI. 130 l.

³⁷ Mitrofanov, II. 856 l.

³⁸ Lavisse—Rimbaud, id. mű VIII. 762. kk. II.

ratákká vedlett arisztokraták. Velük szemben a régi klubisták radikális bal-szárnyat alkotnak. Hozzájuk csatlakozik Foscolo, mikor Melchiorre Gioiával és Custodival a milanoi »Monitore italiano«-t szerkeszti s benne a törvényhozó testület (Assemblea legislativa) üléseiről szóló beszámolókat írja. A Napóleon által folytonosan követelt magas hadi adók, a múzeumok s műkincsek kirablása, a megszálló sereg garázdálkodásai, a Párizsból várt politikai irányítás bizonytalan és ingadozó volta, a francia biztosokról az olasz főtisztviselőkre átragadó mohó gazdagodási vágy, a Melzi-hez hasonló vezetésre termett emberek félrevonulása a legnagyobb zűrzavarba döntötte a cisalpin köztársaságot.³⁹ A forradalom régi, biztos hívei elidegenedtek; a párizsi direktórium adózsarolásai, a megszálló sereg rekvirálásai a legjobb hazafiakat is elkedvetlenítték. A milanoi Giuseppe Gorivari gróf, aki a francia forradalom első hírére Párizsba sietett, jakobinus körökkel barátkozott s titkos megbízásokkal jött vissza Itáliába, miért is lombardiai nemességét törölték, aki 1793-ban Párizsban megjelent »Mémoires secrètes et critiques des gouvernements et des moeurs des principaux États de l'Italie« című könyvében leleplezte az olaszországi fejedelmek tirannikus kormányzati módszereit s a népek rettenetes igazságszolgáltatásával fenyegette meg őket, Svájcban marad s nem vállal semmi szerepet.⁴⁰

Milanoban ilyen »bosinadák«-k (népi rigmusok) teremnek:

Liberté, Fraternité, Egalité,
I franzes in carroccia e nun a pè!
Già ho vedun che indipendent
No ghe semm che de figura.⁴¹

Ilyen közállapotokkal szemben gyakorol Foscolo szabad és bátor újságkritikát a törvényhozó testület gyűléseihez intézve szavát és nem kímélve a megszállókat sem.

A Monitore 1798 február 5-i számában jelenik meg első cikke, melyben a szeniorok tanácsának tárgyalásából kiemeli Somaglia felszólalását és javaslatát, mely szerint »igazságos és nem nehéz módja volna a dolgozó szegények osztálya felemelésének, ha a pénzügyi terhek túlnyomó részét a vagyonos polgárookra rónák, akik könnyebben járulhatnak hozzá a köztársaság szükséges kiadásaihoz és hasznosíthatják gazdagságukat a társadalom javára«. Foscolo helyesli a javaslatot, de hangsúlyozza, hogy nem ez a fő probléma, mert egy köztársaság nem alapulhat a gazdagok támogatására, hiszen a gazdagság »minden köztársaság legrégibb, halálos ellensége«. S francia-ellenes éllel teszi hozzá: »Félre a luxussal és könnyelmű étellel... Törvényhozók, vigyázzatok, hogy a gazdagok alattomos cselvetései ki ne vessenek széketekből, hol olyan nemzetet képviseltek, mely kénytelen saját vagyonával megvásárolni az Alpesekről alá-

³⁹ Uo. 779–782 ll.

⁴⁰ »La vita italiana nel 700« c. kötet 3–40 ll.-in, R. Bonfaldini cikkében »Da Acquisgrana a Compoformio.« – Cantù, id. mű, VI. 221. l. 9. jegyz. – Natali, Settecento II. 273–76 ll. Goriani állásfoglalása különben igen ingadozó és bizonytalan.

⁴¹ Giovanni de Castro, Milano e la repubblica cisalpina giusta le poesie, le caricature ed altre testimonianze dei tempi. Milano, 1879. Klerikális és Napóleon ellenes beállítottságú, de adatai használhatók — A. D. Ancona, Poesia e musica popolare italiana nel nostro secolo. Varietà storiche e letterarie. Serie II. 352 l.

szállott és pusztulástól meg terrortól kísért szabadságot a hódító gögös kapzsiságának kielégítésére.⁴²

Február 11-én annak helytelen voltára mutat rá, hogy régi szokás szerint a gazdagok pénzzel megválthatják továbbra is a katonai szolgálat kötelezettségét, fizetett helyettesítést állítva, s figyelmeztet: »Az aki tégedet véd áruba bocsátva szabadságát és életét 10 dénárért, el fog árulni 15-ért. Törvényhozó polgártársak, amíg a haza védelmét nem dicsőséges kötelességnek, de adás-vétel tárgyát képező üzletként fogjátok fel, csak pretoriánusokkal és rabszolgákkal fogtok rendelkezni; mindaddig, míg a gazdag pénzzel mentesülhet a fáradságtól, míg a szegény aljas módon magát eladni kénytelen, vállalva azt, amit a gazdag méltatlannak tart megtenni... öntudatlanul a köztársaságot a cisalpin Lucillosok kezére játsszátok, akik majd elfoglalják azt, megfizetve az embereket, akik hozzá vannak szokva, hogy megvásárolják őket.«

Négy nappal később még súlyosabb kritikát mond: »Ha a törvény nem bélyegzi meg a közkincstár sikkasztóit, ha a milícia nincsen alárendelve az alkotmánynak, törvényhozók! akkor a köztársaság összeomlik és romjai örök emlékműve lesznek a ti tudatlanságotoknak, valamint iszonyú példa a népeknek, melyek vissza fognak rettenni attól, hogy olyan szabadságot vívjanak ki, mi rosszabb a rabszolgaságnál.«⁴³ Felszólal a titkos bizottsági ülések gyakoriságának antidemokratikus szokása, egy Riminibe küldött katonai osztag elégtelen élelmezése, a nemeseknek kiadott fegyverviselési engedélyek ellen: »Ha már vonakodtok elnyomni a nemességet, legalább vegyétek el tőlük azokat az eszközöket, melyekkel ők nyomhatják el a republikát!«⁴⁴ Lám mi történt csak az imént is (febr. 21) Egy örült iramban hajtó nemesi hintó halálragázolt egy szegény öregembert. Foscolo szigorú büntetést kíván Sopranzi rendőrminisztertől. Az ilyenek ellen keményen járjon el, mert »szégyen, hogy Beccaria fel szabadult hazájában, léteznek még a tirannus országának büntényei és polgárok nyomorultul elpusztulnak olyan fogatok miatt, melyekben a régi hatalmasok élnek, fittyet hányva a gyalogjáró népre. Ki tudja, nem akarnak-e a volt nagyok így bosszút állni azon a népen, mely visszaszerezte jogait? A gazdagság mindig biztosít eszközöket a bosszúra!«⁴⁵

Más ügyben is intéz nyílt levelet (márc. 9) a rendőrminiszterhez. Felhívja figyelmét arra, hogy túlzásba viszik és helytelenül alkalmazzák a jellegzetes arisztokrata-öltözködés ellen való utcai harcot. Maga látta, hogy egy járókelőről letéptek olyan ruhát, mi egyáltalán nem volt kihívó. »Az oligarchák kevés pénzrel csatlósa és valami fanatikus pap elég erős így ahhoz, hogy zavarokat keltsen. Igaz, hogy ezek a gazemberek, nem teszik a népet, de visszaélnék e felséges névvel... Nem kevésbé utálok másoknál az arisztokratákat, régi nevüket, mesterkedéseiket, melyekkel meg akarják buktatni a szabadságot. De épp ezért azt kívánom, hogy világos és gyors alkotmányos törvényekkel bünhődjenek.«

»Felszólítottam tehát Miniszter polgártárs, tiltsa be a kocka-ruha viselését, semmisítse meg az ellenforradalmi megmozdulásokat, ölje ki hirdetői vérében

⁴² I. O. Costanzi, id. mű 187–88 ll.

⁴³ Antona-Traversi, I. 137–38 ll.

⁴⁴ Id. Costanzi, id. mű 190–92 ll.

⁴⁵ Ed Naz. XIV. 59–60. ll.

az arisztokrata dühöt, de ugyanakkor akadályozzon meg minden anarchiát, igazságtalanságot, a polgárok károsodását, a bűnözést...⁴⁶

Demokratikus külképviseletet követel, mert a nagy nevű családok fiaihoz való ragaszkodás káros a népi szuverenítésra, melynek azok nem hűséges képviselői.⁴⁷

Az ifjúság bátor radikalizmusa azonban a megalkuvók részéről nem találkozik helyesléssel. Melchiorre Gioia, Foscolo szerkesztő-társa »Quadro politico« címen 1798-ban megtámadta a francia uralom lombardiai adminisztrációját, mire a modenai Giornale repubblicano rosszalólag felelt. Foscolo megvédi: »Szent az a bátor ember, aki magányából az igazság szavát meri küldeni egy régi tirannizmus által elnyomott, erkölcsében romlott, babonákban elgyávult, a harchoz szükséges vadságot nem ismerő nép képviselőihez. Miért kellene megvetésnek kitenni egy ilyen embert, mikor egész életét a hazának szenteli s ellenségeinek gyűlöletét vonja magára, akik számosak és annál kegyetlenebbek, minél közelebbiek, anélkül hogy megvizsgálónók, igazságot hirdetett-e vagy hazugságot... Gioia nem fenyegeti felforgatással a köztársaságot, de felfedi betegségeit és korholja a kormányon lévőket, akik — mivel gyengék, érdekeltek vagy tudatlanok — nem képesek jól vezetni az állam szekerét... Jaj annak a republikának, melyben a nép alszik...«⁴⁸

De az irodalom kérdéseit nem hanyagolja el. Bírálatot ír (márc. 15, 23. sz.) bizonyos Francesco Gianni »Bonaparte Itáliában« című dicsőítő költeményéről s új, demokratikus irodalmat sürget.

»Az olasz forradalom nem gyarapította az irodalom fényét. A tudósok, ha barátai voltak a szabadságnak, gyakorlati politikával vannak elfoglalva; ha ellenségei voltak, félrevonultak... A tanulmányok nem virágznak ott, ahol a szabadságért való lelkesedés, a hatalom-sóvárgás, az aranyéhség uralkodnak azokon az embereken, akik a forradalomtól hatalmat, függetlenséget és gazdagságot várnak... Hozzájárul ehhez az idegen hatalmi túlsúly, »melynek nem célja a nemzeti művelődés felkarolása.

De a nemzeti elfogultságtól is óvja honfitársait, mert igaz, hogy Alfieri egyenrangú Corneille-lyel és Shakespeare-ral. De sem harcra lelkesítő Tyrtaios, sem gúnnyal javító Aristophanese nincsen, sőt »költőink szégyenletesen megrontják a színpadot, prostituálják a Múzsákat, mert fenségesek a tirannusok dicsőítésében, és a bűn megkoronázásában, de aljasak, mikor megkísérlik, hogy himnust énekeljenek a szabadsághoz vagy dicsőítsék az erényt.«⁴⁹

Augusztus 14-én értesíti a Società di Teatro Patriottico-t, hogy hamarosan benyújtja »Timocrate« című drámáját, »a szabadság tragédiáját«, hogy az »a nép okulására és gyönyörködésére szolgáljon.«⁵⁰

A demokratikus irodalom részére akarja megőrizni Monti kiváló tehetségét is, aki mellett már Velencében kiállt. Újra védelmébe veszi, felhozva, hogy Monti a Bassvillianával, mely miatt tehetségtelen irigyei támadják, épp oly szükségszerű kompromisszumot kötött akkori római helyzetével, mint Dante, aki császároknak hódolt, hogy megszabadíthassa hazáját a pápák csaló tiran-

⁴⁶ Uo. 66—67 ll.

⁴⁷ Cian, Prose I. 14.

⁴⁸ Uo. I. 7—8 ll.

⁴⁹ Uo. I. 25 kk. ll.

⁵⁰ Ed. Naz. XIV. 70 l.

nizmusától... De tragédiája, az »Aristodemo« bizonyítja, hogy Monti Rómában is a szabadság bajnoka volt már. A Basvillianában dicsőítette XVI. Lajost, de az írói dicsőítés nem jelent azonosulást is vele, csak történeti megértést. Élete és római titkos republikánus körökkel való érintkezése többet bizonyít Monti igazi érzelmeiről. A költő támadói egy rabszolgaságból most szabaduló nép értetlenségét használják ki nemzeti érték lebecsülésére, és csak a hódító bitorló idegének érdekeit szolgálják.⁵¹

A milánói színpadon egyelőre a francia polgári vígjáték uralkodik, melynek már Goldoni Pamelája és »Pamela maritata«-ja előfutára volt.⁵² A »jacobinus dráma« egyelőre csak olyan csekély művészi értékű darabokkal rendelkezik, mint Gaspare Sauli »Il trionfo della libertà«-ja és Francesco Salfi »Il general Colli a Roma«-ja, melynek végén a pápa, tiaráját félrevetve, frigiai sípkát csap fejébe és a Rómát felszabadító Colli tábornokkal kánkánt jár. A nép a darabot »Il ballo del papa«-nak keresztelte el.⁵³ Monti és Foscolo kísérlik meg majd, hogy Alfierinek most aktuálisakká vált szabadság-tragédiáinak nyomdokaiba lépjenek.

A *Monitore* cikkei mellett Foscolo a milánói »Alkotmányos kör«-ben (Circolo costituzionale), mely a fiatal írók társasága volt és élénk forradalmi propagandát fejtett ki: 1797 decemberétől itt tartott beszédeiben hangsúlyozta, hogy az olaszoknak »a franciáktól tetterőt kell tanulniok és mindenekelőtt saját hadsereget kell felállítaniok«; beszél arról, hogy Itáliának francia példára teljesen meg kell újulnia (1798 jan. 1), fogadalmat tesz a lombardiai polgárokká lett velencei emigráltak nevében, hogy a cisalpin köztársaság szabadságának és a *közös olasz haza* feltámasztásának szentelik minden erejüket (jan. 3); az olaszországi francia főparancsnoknál járó corfui követeket, mint »földieit« me-

⁵¹ Cian, *Prose* I. 61–74 ll. — E bajok még az annyira oppurtunista Montiból is éles kritikát váltanak ki leveleiben: »Il regno degli scellerati non sarà eterno, verrà tempo che la repubblica avrà dei figli più degni di essere liberi« írja 1798 márciusában; és szeptember 15-én »Sarà un miracolo se la voragine delle finanze non inghiottirà la Repubblica... Che faremo di una repubblica ove sia nullo il pudore.« »Dec. 15-i levele azonban felvilágosít haragjának egyéni okairól is: »Ho sofferto nei due passati mesi molte vicende, ho penato, ho paziente e sono stato nuovamente rimesso al mio impiego, da cui mi aveva violentemente balzato il così detto scaduto Direttorio.« »Tutte queste disavventure le debbo a quella maledetta Bassvilliana.« *Epistolario di Vincenzo Monti*, raccolto ordinato e annotato da Alfonso Bertoldi. Firenze 1928. II. köt. 72, 123, 159, 164 ll. — Ilyen kritika nála kivételes. Montinak a risorgimentohoz való viszonyára. l. Klara Steger, *Der politische Charakter der italienischen Romantik und die Literatur des Risorgimento*. Bonn, 1952. 29–35 ll. Felületessége miatt a könyv számunkra használhatatlan volt.

⁵² Diderot »Fils naturel«-jét Goldoni »Vero amico«-ja; »Père de famille«-ját »Il padre di famiglia« inspirálta, mit ő a »De la poésie dramatique«-ban Goldonival szemben sértő megjegyzéssel tagad. Goldoni viszont *Mémoire-jainak* III. rész 5. fejezetben (id. kiad. 456–57 ll.) udvarias kiegyenlítő magyarázatot keres. L. P. Toldo, *Se il Diderot abbia imitato il Goldoni*. *Giorn. Stor. Lett. It.* XXVI. köt. (1895-) 350–76 ll. — A polgári érzelmes vígjáték elterjedéséről és képviselőiről l. Sismondii, id. mű V. 26, 35 ll.; Sanesi, *La Commedia*. Milano 1935. II. köt. 450–51 ll.

⁵³ Sajnos csak recenziókból ismerem a következő könyveket: Ernesto Masi, *Parruche e Sansculotti nel secolo XVIII*. Milano, 1886. *Giorn. Stor. Lett. It.* VI. (1885) — Antonio Pagliacci-Brozzi, *Sul teatro giacobino ed antigiacobino in Italia*. 1796–1806. Milano, 1887. Uo. XI. köt. (1888) 280 l. — M. Landau, *Die Kömödie im Dienste der Reaktion*. *Allgemeine Zeitung* 1881 nov. 12 (316 sz.) Id. *Dejob*, id. mű 217 l.

legen fogadja és biztatja a közös szabadság kivívására: »Vesszen minden tirannus és szabaduljon fel a világ!« Ne feledjük, hogy a tirannus, ki ellen a kör jegyzőkönyveinek tanúsága szerint jan. 24-én és február 14-én is szónokol, most Napóleon.⁵⁴

De a »Monitore italiano« radikális nacionalizmusa hamarosan túrhetetlenné lesz a megszálló hatóság számára. A »Cenni politici« rovatban Giacomo Breganze vicenzai emigrált ügyvéd febr. 14-én az őt is súlyosan érintő campoformioi egyezség, a megszálló francia csapatok túlkapásai és Napóleon külön olaszországi köztársaságalapításai (Nápoly, Róma, Toscana) ellen szólal fel. Ez utóbbi tényben igazolását látja annak, — írja — »hogy a franciák félnék az olaszok egyesülésétől, s attól, hogy politikai rendszerükben befolyásra tehetnének szert«. Breganze az üldözés elől elmenekül, Február 27-én Foscolo bátran vállalja a cikkben mondottak igazságáért a jogi felelősséget.⁵⁵

Az ilyen összeütközéseknek lett a következménye, hogy áprilisban a lápot beszüntették, Custodit letartóztatták és a másik ké szerkesztőt elhallgattatták.⁵⁶ Melchiorre Gioia letartóztatására és internálására csak pár évvel később került sor. Az olasz politikai egységnek ő volt egyik legharcosabb képviselője. Mikor Napóleon, hogy az olasz közhangulatot kitapogassa, 1796 októberében pályázatot hirdetett a következő kérdés megfelelésére: Quali dei governi liberi meglio conviene alla felicità d'Italia? 52 pályamű érkezett be, s köztük a Melchiorre Gioiá-é lett a nyertes: »I disordini delle repubbliche indipendenti, la lentezza e la gelosia delle repubbliche confederate, invitano l'Italia ad unirsi in una sola repubblica indivisibile«.

Foscolo később katona-barátja, Fantuzzi válaszában ugyanezt sürgette. Vincenzo Cuoco, Francesco Lomonaco, Matteo Galdi és egy névtelen római, valamennyi emellett foglalt állást: »puisque l'Italie n'a pas un grand prince de sa nation, qui puisse en faire une seule monarchie, elle doit adopter la plus simple démocratie«.

Ez a magatartás megmarad azután a napóleoni uralom alatt. Csak a torinói reakciós Galiani-Napione gr. követel fejedelmek közti konföderációt, árulkodva, hogy az egységes republika, mely szerinte csak az írók vágya, római birodalmi törekvéseket fog felidézni. Egy Genovában 1799-ben megjelent névtelen röpirat tanácsa Napóleonnak: »... tu potrai dall'alto del Campidoglio proclamare in faccia dell' universo la Repubblica Italiana, Una, Indivisibile e Independente«.⁵⁷

Napóleon azonban, különösen a megszállás ez első szakaszában, nem így gondolkozott és az egységpártiakat igyekezett elhallgattatni. A Foscolo-kritika nem figyelt fel arra, hogy a Monitore megszűnése után Foscolo minden valószínűség szerint azért települ át Bolognába, hol régebbi tartózkodása alatt bi-

⁵⁴ Chiarini, Eletrajz 62 kk. 11. a jegyzőkönyvekből idéz.

⁵⁵ Ed. Naz. XIV. 60—62 11.

⁵⁶ Antona-Traversi I. 139 1.

⁵⁷ A. D'Ancona, Unità e federazione. Studi retrospettivi (1792—1814). Varietà storiche e retrospettive. I. köt. 309—347 11. Hogy Napóleon valóban gondolt egy későbbi időpontban egy egységes olasz királyság megteremtésére, mutatja Canovának tett kijelentése 1810-ben: »Rómát Itália fővárosává fogom tenni. Nápolyt is egyesítem vele... Nagy Károly utódjának érzem magamat...« (Canova 1864 Firenzében megjelent Mémoire-jaiból idézi Chledowski, id. mű 400—401 11.) Napóleon maga is Bertrand marsallnak diktált emlékirataiban mondja: »Mióta először megjelentem

zonyos összeköttetésekre tett szert, mert ott volt az olasz független egységmozgalom központja. A sugárszerű propagandával dolgozó titkos Raggi-társaságban ott tömörültek az »independensek«, akik közé tartoztak az új cisalpin hadsereg olyan kitűnő tisztjei, mint Pino és Theulíé,⁵⁸ kikkel hamarosan mint Foscolo pártfogóival találkoztunk.

A bolognai törvényszék egy kis segédtitkári állásában húzódik meg, de nem akar lemondani az újságírói propagandáról és Modenában mint katonatiszt szolgáló Giovanni-testvérével ott »Il genio democratico« címen új lapot indít, melyet gyakorlatilag nemcsak szerkeszt, de maga ír.⁵⁹ Célja csak feltétlenül hiteles külföldi híreket közölni s annál nagyobb súlyt fektetni a belpolitikára, mert — véli — aki nem ismeri hazájának napi történetét, önként halad a rabszolgaság felé. A nemesek arisztokráciáját most a legfelvilágosodottabbak szemfényvesztése cserélte fel, akik — visszaélve az általános tudatlansággal — összefognak vagy a gazdagok erőszakosságával, vagy az idegen hatalmával, míg végül is a köztársaság elveszti függetlenségét és a nép szuverenitását. »Minél műveltebb valaki, annál ravaszabbá lesz, s ismereteit arra használja fel, hogy kielégítse hatalom-sóvárgását és gazdasághajhzását.«

»Politikai és erkölcsi tanítások« címen folytatásos népnevelő cikksorozatot kezd, melyet a modenai lap rövid élete (szeptember 28. okt 16) után a *Monitore Bolognese*-ben (okt. 19—22) zár le. Benne erősen érvényesül Alfieri politikai prózáinak hatása, de Foscolonak a földreformra vonatkozó, már Velenében felbukkant nézetei is. Nép, katonaság, gazdagság, irodalom szerepe a köztársaságban, ezek vizsgálatából indul ki: Ahol a nép nem szabad és szuverén, ott a hivatásos katona a kormánynak tirannusi hatalmat biztosít. A gazdagság egyes emberek kezében veszélyes a republikára, melynek csak a közjólétben van az ereje. Veszélyesek a hízog írók is, akik nem a köz javát szolgálják; pl. ellene fordulnak az agrártörvény tervezetének, a Gracchusok példáját emlegetve, holott »utile e bella per sè è la legge agraria« és »il giudice imparziale piange sulla sorte di questi due generosi romani«. S »i bisogni di natura, che sono altrettanto doveri reali, siano in noi più potenti dei doveri di servitù« »Dico che la legge agraria, in qualunque modo, diretto o indiretto, si voglia eseguire, oltreche ella è utilissima e necessaria, ella altresì e lecita e dovuta. Si suppone che il diritto di proprietà sia anteriore alla società. Ciò è falso...« A természeti állapotban (ösközösség) csak az az ember tulajdona, mi életfenntartását szolgálja: »az övé tehát, ami keveset megeszik táplálkozás céljából; a föld, amelyen áll, ami azonban nem azt jelenti, hogy nem a felebarátjái is a gazdagon termő almás, mely felülmúlja egy egyetlen ember szükségletét s hogy más ne tehesse a lábát arra a területésre, melyet előbb ő tapodott és hogy ketten ne alhatnának egyazon fa alatt, ha ágai egynél több em-

Itália földjén, mindig az volt a gondolatom, hogy független és szabad olasz nemzetet alapítsak. A félsziget különböző részeinek annexiója a Császársághoz csak átmeneti megoldás volt, minek az volt a rendeltetése, hogy megszüntesse a korlátokat, melyek elválasztják a népeket, meggyorsítsa nevelésüket és sürgesse egybeolvadásukat. Visszaadtam volna a függetlenséget és szabadságot szinte egész Itáliának.« Id. Barri, Napóleon c. cikkében a »Vita italiana nell'800« c. kötetben 120 l. — Fiának római királlyá való kikiáltása talán ilyen távoli tervre mutat valójában.

⁵⁸ D'Ancona, Unità e federazione...

⁵⁹ A francia megszállás alatt megjelent újságokról l. Fr. Fattorello, *Il giornalismo italiano dalle origini agli anni 1848—49*. Udine, 1937.

bert megvédhetnek. Íme így néz ki a természeti állapot tulajdonjoga a valóságban. Annál is inkább igaz ez, mert az emberek akkoriban csupán saját erejükkel rendelkeztek és a természet nagyjában egyenlő erővel áldotta meg fiait, úgy hogy nem forgott fenn az a veszély, hogy 20-at, 30-at egy leigázzon, és hogy erőszakossága, falékonyága folytán amazok ne tudjanak megélni, ahogyan a társadalom ama intézményeiben és osztályaiban ez megtörténik, hol egy egyetlen ember ezer polgár élelmét elszívja, akik kénytelenek magukat eladni ama egynek, hogy megélhessenek. Mikor azután az emberek az ősalapotból a társadalomba mennek át, a »társadalmi szerződés«-nek nevezett szövetséget kötik egymás között, melyben kölcsönösen biztosítják egymás szabadságát, biztonságát, tulajdonát. S azért biztosítják egymás tulajdonát, hogy biztosítsák egymás életét, amely nélkül nincsen sem szabadság, sem biztonság. De, mikor az ember kikerül az ősalapotból, nem hoz magával földet, házat, nyájakat stb.

Ha most már egy társadalom kormányt állít fel s alkotmányának első pontja a szabadságot és önállóságot akarja biztosítani, el akarván hárítani minden akadályt és elnyomást szolgáló minden esetleges eszközt, meg kell szüntetnie a mértéktelen szegénységet és mértéktelen gazdagságot is, mert az első oka a lealjasodásnak és rabszolgaságnak, a második az erőszaknak és tirannizmusnak. S ne mondja nekem senki, hogy a tulajdon jogon alapul. A tulajdon polgári jog, mert az egyént illeti; a szabadság közjogon alapszik, mert a nemzet egyeteméé. Tehát, amikor a tulajdon oly méreteket ölt, hogy elnyomja a szabadságot, a törvényeknek gondoskodniuk kell, hogy a közjog szükségszerűen és szentül megtörje a polgári jogot, azaz hogy a közjó győzzön az egyes egyének érdekei fölött.

Hogyne kellene tehát egy olyan társadalomban, melynek közjoga általános megegyezés, szövetség és eskü alapján a haza szabadságát megszüntetni a szegénységet, mely rabszolgaságra, nyomorra kárhoztatja a polgárság egy részét; hogyne kellene igazságosabban elosztani a gazdagságot, mely néhány kevesek kezében összehalmozva, táplálja a gőgöt, növeli a hataloméhséget, megszerzésére az eszközöket megadva, megrontja az erkölcsöket, megvásárolja a szavazatokat, uralkodik a törvényeken és a köztársaság romjain az oligarchák és a király trónját készíti elő. Mi az a kevesek oly szentséges joga, hogy a többség szentséges jogai fölé kerekedjék? Mi az eredete? a tulajdon jogának a valóságban egyedüli forrása a természet ama gondoskodása, mely mindenkit felhatalmaz arra, hogy éljen ajándékaival s melynek egyedüli célja az ember létfenntartása. De épp ezért kell ezt a jogot igazságosabbá tenni, nem engedve meg, hogy a birtokosok kis száma ússzon a dúskálásban, a pénzügyeik elnyeljék szociális érdekeikkel együtt a szegény, kiéhezett többség természetes jogait. Nem látjuk-e nap mint nap, hogy a fényűzés óriásként áll szemben a kenyérért kiáltókkal?«

Milánó azonban a bűnök kloakája, »ahol a nemzet főemberei lenézik a munkát, a gazdaságot, ahol az ipart nem becsülik... ahol megvetik saját manufaktúrákat..., ahol az egyesek saját fősvénységüket igyekeznek jóllakítani a nemzet vagyonából..., ahol a kormány nem korlátozza saját kiadásait, hanem új adókkal terheli meg a polgárokat, bevezeti a luxust és a luxus lassan, lassan lerombolja a nemzet aktív kereskedelmét, növelve passzívait...«⁵⁹

⁵⁹ Cian Prose I. 39–60 ll.

S mindezt a görög és római történetből vett bő példákkal igazolja.

Egy szó mint száz, Lombardia francia gyarmattá lett osztrák gyarmatból s a parasztok földhözjuttatásával, egy független olasz köztársaság alapjainak lerakásával senki sem gondol. Az olaszok passzív módon fogadták magukba a francia forradalom vívmányait s a megszállók nem segítették őket — ez saját érdekük ellen szólt volna — hogy azt tevőlegesen a saját forradalmukká fejlesszék.

Ezért dől össze olyan könnyen a francia hódítás kártyavára, mikor Napóleon az egyiptomi hadjáratral van elfoglalva és Szuvorov vezetése alatt az orosz-osztrák egyesült seregek olasz részről semmi ellentállásra nem talál-⁶⁰nak.

Az orosz-osztrák előnyomulás hírére Foscolo, aki hiába hirdette a Genio democratico 1798 szeptember 29-i számában »A nemzeti függetlenségről«⁶¹ írott cikkében, hogy az új államnak elsősorban fegyverre van szüksége s hogy benne, mint egykor Rómában, »tutti i cittadini sono soldati e tutti i soldati sono cittadini.«⁶¹ — 1799 áprilisában mint alhadnagy újra belép a bolognai nemzeti gárdába. A felzendült parasztok elleni harcban megsebesül s elismerést nyer. Egy kolostorban húzódik meg, de a bazzanoi városi hatóság, mint kémgyanúst letartóztatja. A bevonuló osztrákok átveszik a sebesült és szerencsére ismeretlen foglyot, kit Macdonald francia csapatai szabadítanak ki. Mikor az osztrákok fenyegetése miatt kiűrik Bolognát, Pino generális csapataival a Macdonald seregében vonul vissza Firenzén—Livornon keresztül Genováig. Az arezzoiak már köpönyeget forgattak és ezt énekeltek:

Viva l'Austria, che ci tolse
Alle barbare ritorte,
Viva il Russo, che diè morte
Della Gallia al rapitor.⁶¹

De nemzeti propagandára irányuló törekvéseit nem némitják el a katonai élet fáradtságai. Genovából okt. 9-én levelet intéz Championnet francia generálishoz, a nápolyi független köztársaság megteremtőjéhez, Itália egyesülésének előmozdítására szólítva fel őt. Mikor pedig megtudja, hogy Napóleon visszaérkezett Egyiptomból, kiadja (nov. 5.) hozzá írott régi ódáját, gorombasággal határosan önérzetes levél kíséretében: »Itália várja, hogy aki megalapította szabadságát, visszaadja azt neki... Igaz, hogy romlásunk oka a te távollétednél inkább a régi rabszolgaság és új szabadosság által megromlott emberekben rejlik. De mivel üdvünk egy hódító kezében van és (sajnos) igaz, hogy egy köztársaság megalapítója mindig despota kell hogy legyen, kénytelenek vagyunk jótéteményeid és korunkban minden másét fölülmúló géniuszod miatt Téged segítségül hívni s Te köteless vagy bennünket megsegíteni, nemcsak mert olasz vér folyik az ereidben és az olasz forradalom a Te műved, de azért is, hogy a jövő századok elfelejtsék a szerződést, mellyel áruba bocsátottad

⁶⁰ L. Giuseppe Ferrari cikkét, *La révolution et les révolutionnaires en Italie*. Revue des deux mondes 1844. XIII. année, nouvelle série. Tome VIII. 573—614 ll.

⁶¹ Costanzi, *Id.* mű 204 l.

⁶¹ A. D'Ancona, *Poesia e musica popolare italiana nel nostro secolo*. *Varietá storiche e letterarie*, serie II. 349—378 ll.

az én hazámat, bizalmatlanságot ébresztettél magad iránt a nemzetekben és sérelmet ejtettél neved tekintélyén. »S ha nem hallgatna rá, a levél végén megfenyegeti: »Lesz a mi századunknak egy Tacitusa, aki ítéletedet át fogja származtatni az utókorra.«⁶²

Decemberben a sereg egy része parancsot kap, vonuljon Franciaországba, de Foscolo visszakivánczik Nizzából Massena rettenetes nélkülözésekkel küzdő ostromlott genovai várórségéhez. 1800 tavaszán vissza is rendelik oda s ő a Due Fratelli erődnek az osztrákoktól való visszahódításánál kitűnik: »egy gyalogos szakasz élén rárohant az ellenségre, mi nem kevéssel járult hozzá az ütközet ragyogó kimeneteléhez« — mondja a napiparancs. Május 2-án a Coronata-erőd elleni támadásban újra megsebesül, s mikor Genova június 4-én végül is kénytelen kapitulálni, ő is ott van az angol hajók egyikén, melyek a várórséget Antibo-ba szállítják. Napóleon azonban a marengói csatával egyszeriben változtatta a hadihelyzetet. Júliusban Foscolo már Milánóban, Pino tábornok vezérkaránál van beosztva és különböző katonai megbízatásokkal tartózkodik a következő év elején Firenzében. A francia tisztektől átragad rá a dandyzmus elegáns divatja. Eleget hált szalmán és nélkülözött katonáival Genovában. Mario Pieri, ki viszontlátja, rá sem ismer régi velencei büszkén nyomorgó barátjára. Szerencsejátékkal próbálkozik s miatta meggyűlik a baja feletteseivel.⁶³ Ezek megbízzák az új katonai törvénykönyv szerkesztésével. Azt hiszem, nem tud a katonai irodalom története még egy szerzőről, aki hasonló munka elvégzéséhez segédkönyvül többek közt Plutarchos Párhuzamos életrajzait és Frisio Görög antikításait is kérte volna.⁶⁴ De ez a munka hamarosan abban maradt. Hiszen, mint a piemonti szolgálati szabályzat esetében, mely ellen Alfieri nemzeti érzése lázadt fel, itt is alig lehetett egyébről szó a francia törvénykönyv lemasolásánál, s erre épp Foscolo volt a legkevésbé alkalmas. Kíméletlen szókimondása újból bajt hozott a fejére, mikor Bonaparte a Cisalpina 450 képviselőjét Lyonba rendelte 1802 januárjában, hogy kikiáltassa az »olasz köztársaságot« és annak elnökévé magát választassa meg. A Cisalpina kormánybizottsága Foscolot kérte fel a lombardiai helyzet feltárására, s ő ennek a megbízatásnak úgy felelt meg, hogy írását Lyonban élő nem lehetett terjeszteni. Azt csak maga nyomtattatta ki és terjesztette titokban.⁶⁵

Meg kell mindenekelőtt annak változnia, — mondja — hogy a cisalpin köztársaság tolvaj prokonzulok, vérmes polgárok és halvány magisztrátusok játékszeré legyen. Vezetésük alatt megromlott minden politikai egyesülés három alapeleme: törvény, fegyver és erkölcs. A direktórium által adott alkotmány rossz, mert nem a nép jelleméhez alkalmazkodik. A kormány, törvényhozó testület, bíróságok üres nevek hatalom nélkül, mert a francia prokonzulok uralkodnak önkényesen az őket gyűlölő nép felett, semmi törvényt meg nem tartva s elnyomva a polgárokat, büntetlen hatalmaskodásukkal. Arra méltatlan emberek szerveztek egy méltatlanul olasz milícia nevet viselő sereget. Így a nép nem nyerheti vissza nevelés útján erejét, szabadságát, függetlenségét.

⁶² Cian, *Prose* I. 209–210 ll. Championnet szerepéről, I. G. Pompili, *La repubblica partenopea. La vita italiana nell' 800* 195–264 ll.

⁶³ Chiarini, *Életrajz* 70–94 ll.

⁶⁴ *Ed. Naz.* XIV. 112 l. — Cian, *Prose* I. 215–221 ll.

⁶⁵ Chiarini, *Életrajz* 101–102 ll.

Legyen tehát Napóleon a meghódított népek felszabadítója, hogy az utókor elmondhassa: »A Sors Itália ellen volt és Bonaparte a sors ellen: megsemmisített egy régi republikát, de alapított egy nagyobbat és szabadabbat.« A cisalpin republika ujjá fog születni, a gazdagok aranya, az idegen katonaság nem lesznek többé mindenhatók; a költségvetés egyensúlyba kerül, a nép bizalma a kormányban újraéled!

A Lyonban összehívott polgárok előtt erősítse meg hát Napóleon, »a népek atyja« a cisalpin köztársaság szabadságát. Ő a Nép nevében, annak egyhangú diktálására beszél, s a népfelséget sértette volna meg, ha hallgat. Napóleon által újraéledhet a világegyetem s ennek napja talán nincsen is meszsze...⁶⁶

A röpiratszerűen kiadott írást, titoktartást ajánlva, szétküldi ismerőseinek⁶⁷ s van, akit Pliniusnak Traianushoz intézett Alfieri-féle apokrif panegirisére emlékezteti. Napóleon érdeklődött a röpirat szerzőjének személye iránt. Szerencsére Melzi d'Eril, aki Napóleonnak diplomatikussabb formák közt tudta megmondani ugyanazt az igazságot⁶⁸ és Foscolóhoz hasonlóan erősen hazafias érzésű ember volt, most végre feladta elvonultságát és elvállalta a köztársasági elnökhelyetteséget. Ő olyan patrióták mellett, mint Foscola vagy a Napóleon által félreállított Theulli generális, mindig erélyesen síkra szállt,⁶⁹ de már azt, hogy Foscolo — ahogyan egy időben kívánta — egy külföldi követséghez kerüljön, vagy hogy törzstiszti kinevezést nyerjen, el nem érthette. Még a választási bizottságokban elektorra való megválasztása is akadályokba ütközött.

Az 1797—1802-ig terjedő öt év politikai viszontagságai és a tette, vezetőszerepre, a nemzet sorsára való irányító hatásra vágyódása között sem szűnik meg a fiatal Foscolo a szerelemnek és múzsáknak áldozni.

Egy ismeretlen Laura Velencében levélregényre ihlette. Milánóban költőtársának, Montinak feketehajú felesége iránt lobbant meg nem hallgatott szerelemre, mi öngyilkossági kísérletre vitte.⁶⁹ Új benyomásai alapján ott átfirt levélregényét, a Jacopo Ortist adja ki azután bolognai tartózkodása alatt. De nincsen vele szerencséje. Marsigli ottani nyomdájában a kész 138 lap már ki van nyomva s Foscolo a folytatást közben akarta megírni. De katona lett és művét a nyomdász, tudta nélkül, egy elég gyöngye bértollnokkal, Angelo Sassoli-

⁶⁶ Cian, *Prose* I. 223—247 ll.

⁶⁷ Ed. Naz. XIV. 143, 148, 177 ll.

⁶⁸ A napóleoni sajtófőnökség ítélete Foscolo Oortis-áról: »Ortis est un jeune vénétien, élève à l'Université de Padoue qui ne veut survivre à l'indépendance de sa patrie, que pour la venger ou la délivrer. Le traité de Campoformio excite sa rage: il rugit de vengeance. Il est nourri dans son fanatisme par un vieillard fugitif, encore plus forcené que lui. En un mot, la partie romanesque du livre est très propre à pervertir les imaginations et la partie politique à faire des mécontents. Il ne tend qu'à représenter la domination française comme une insupportable tyrannie, et à exciter tous les peuples qui y sont soumis au soulèvement et à la révolte. A *Revue Critique* 1870. 2. sem. 366. 1.-ről idézi a D'Ancona, *Varietà Stor. el Lett.* I. köt. 222. l. — Melzi az Egyiptomból visszatért Napóleonhoz egészen hasonló tartalmú levelet írt. 1802 febr. 26-án is ezt írja neki: »... les deux nations ne seront jamais mieux ensemble, que lorsqu'il n'y aura que les points de contact nécessaires entre elles...« L. Francesco Melzi d'Eril, duca di Lodi, *Memorie-Documenti e lettere inedite di Napoleone I. à Beauharnais, raccolte e ordinate per cura di Giovanni Melzi I—II.* Milano, 1865. I. 216 kk. II. II. 10. l.

⁶⁹ Uo. II. 75, 174 ll.

⁶⁹ Ed. Naz. VIII. 393 l. — Chiarini, *Amori* I. 48, 50 ll.

val folytatattatta. Így jelent meg 1798-ban. Az osztrákok bevonulása miatt azonban nem került forgalomba. Marsigli Sassolival az ellenük szóló és szabadgondolkodó, vallásellenes részek — Ortis deizmus és materializmus közt ingadozik — átdolgozásával bocsátotta közre a következő évben.⁷⁰

Foscolo csak hadi epopeája után, Firenzében ismerte meg a regényével történeteket, tiltakozott a bolognai nyomdász eljárása ellen és Milánóba vizsztatérve elhatározta, hogy helyes szövegében adja ki a regény elkészült részét s a felfogásban és stílusban egyaránt egészen méltatlan Sassoli-folytatással szemben, maga szövi tovább és fejezi be annak cselekményét. Ez a második fogalmazás, mint Vittorio Rossi egy szép tanulmányában⁷¹ kifejtette, azonban nagyban különbözik a bolognaitól. Foglaljuk röviden össze a regény megírásának történetét.

Az 1795—96-ban »Laura, Lettere« címen írt első levélregény, a nyomok szerint, erősen a Rousseau *Novelle Héloïse*-jének hatása alatt állt. Jacopo benne egy lányt szeret, aki másnak menyasszonya, majd felesége lesz, s Saint Preux-i hangon beszél szerelméről. A későbbi Ortisban ez első fogalmazvány maradványai kielemezhetők. Maradványa a Lauretta-epizód is.

A Laura-regény 1796-ban közel volt a befejezéshez, vagy legalábbis igen előrehaladott állapotban volt, mikor Foscolo megismerkedik a Wertherrel s Milánóban a Terese Montihoz való szerelem új érzelmek irodalmi kifejezésére ösztönzik. A Laura-regényt átdolgozza s 1798-ban, mint láttuk, Bolognában, kiadja. A kis Laurából itt ifjú özvegy lesz, akinek — mint Montinénak — kislánya van, s aki kényszerű első házassága után most végre Odoardoé, ifjúkori szerelmévé lehet. Teresa itt tehát csak meleg rokonszenvvel viszonzhatja Jacopo érzelmeit s a Laura-regény pszichológiai alaphelyzete, a szerelem kölcsönössége megbillen. Laura apja eltűnik, a fiatal özvegy egyedül él kislányával egy nyaralóban, mélyen szomszédos az a villa, melyben ifjúkori szerelme és egyben új völegénye tartózkodik, kinek rövid időre Rómába kell távoznia. Ez alatt az idő alatt szövődik a meleg viszony Teresa — aki festegetésben leli kedvét — és Jacopo között.

Nemcsak szerelmi élmény dolgában, de a háttérül szolgáló politikai események szempontjából is új helyzetet jelent a Laura-regénnyel szemben az első bolognai Ortis-regény. Ott Jacopo azért menekült el Velencéből és vonult vissza a Padua-környékén fekvő Euganei dombok egy kis faluja közelébe, atyái tanyájára, mert az oligarcha-uralom, az inkvizíció előtt gyanússá vált jakobinus eszméi és a Lombardiába érkezett franciákkal való összekötetései miatt, ahogyan Foscolo valóban ezért távozott 1796-ban Velencéből Pádovába a Tieste előadása után. A bolognai első Ortisban már nem ez az ok, hanem az, hogy Napóleon 1797. okt. 17-én a campoformiói békében Velencét eladta Ausztriának. Míg a Laura-regényben a hős haragja a régi független velencei köztársaság tirannikus oligarchiája ellen fordult, most a hazáját áruba bocsátó Napóleon és az új osztrák despotizmus lesznek tárgyai hazafias elkese-redésének.

A baj azonban az, hogy Foscolo hányatott milánói és bolognai életkörülményei között nem tudott elég gondot fordítani arra, hogy a Laura-regény

⁷⁰ Kiadta újra Cian, *Prose* I. 79 kk. ll. — A kiadás körülményeiről l. Chiarini, *Eletrajz* 75—76 ll. — Antona-Traversi I. 218 l. I. 218 l.

⁷¹ Sull'Ortis... id. mű.

1796-os pszichológiai és életrajzi valóságot a szándékolt új tartalom szerint alakítsa. Maradtak nagyon is kirívó csökevények. A bolognai Ortis egy alkalommal Teresát pongyolában a távollevő Odoardo dolgozószobájában — tehát a szomszéd villában — hárfázás közben lepi meg. Eredetileg Laura apja dolgozószobájában hárfázhatott így.⁷²

Még különösebb a bolognai kiadás első, 1797 szept. 3-i levelében az, hogy a Laura-regényből benne maradt az az eredeti beállítás, hogy Jacopo a velencei inkvizíció elől menekült el abból a városból, ahol »a szabadság iránti isteni szenvedély hevében, önhibáján kívül, összeesküvést szőtt a hódítók (napóleoni francia seregek) vezetőivel, minisztereivel; de 15 sorral odébb már arról beszél, hogy barátja Lorenzo sem az az ember, aki meg tud maradni olyan hazában, melyet »eladtak azok, akik áruba bocsátanak népeket«, holott ez a levél keltének idején Velencével még nem is esett meg.

A Laura-regény most új irodalmi-köntösben is jelenik meg. Közben ugyanis Foscolo — mint említettük — megismerkedett Goethe Werthével — melynek M. Salom-féle fordítását Giuseppe Rosa velencei nyomdász adta ki újra 1788-ban — s megtanulta tőle azt, hogy a Laura-regényben még különböző személyekhez írott leveleket nagyobb művészi összpontosítással egyetlen bizalmashoz, az előbb említett Lorenzohoz intézze, ki egyszersemind a Jacopo hagyatékának kiadójaként is szerepel az Ortis-regényben.

Az új wertheri hangnak életrajzi alátámasztást ad az a körülmény is, hogy egy Girolamo Ortis nevű egyetemi hallgató szerelmi bánatában Páduában öngyilkossá lett. Akár ismerte őt Foscolo, akár nem; akár akkor történt az eset, mikor Páduában volt, akár már korábban és csak hallomásból tudott róla — Foscolónak erre vonatkozó kijelentései ellentmondóak — ez a wertheri öngyilkosság mély hatást kellett hogy tegyen rá.

Maga Foscolo sem volt ment egy búsongó, melankolikus, világfájdalmas, öngyilkosság-komplexustól. Két fivére öngyilkossá lett. Giovanni 1802-ben kártyaadósság miatt. Hozzá szól az »Un dì s'io andrò sempre fuggendo« kezdetű szonett;⁷³ a másik, Giulio 1832-ben a fejjérmegyei Moóron, hol mint alvezredes tartózkodott. Ugo ifjúkori levelei is tele vannak melankoliájának, életuntságának rajzával és a gonosz májú Pecchio, első életírója őt »suicida ambulante«-nak nevezi tréfásan.

Wertheri szomorúság, levertség, a sors csapásaiba való belenyugvás, Young-, Gray-, Ossian-hangulat jellemzi az Ortis első, bolognai kiadását. Megszabadult már benne a Laura-regény sokirányú irodalmi hatásaitól és attól a gyermekes törekvéstől, hogy irodalmi olvasmányait fitogtassa. Csak a petrarcai kirándulás marad meg Arqua-ba; és annak leírásában Montinak egy szép dantei hangulatú leírását szúrja be a hajnalról és estéről, egy olyan költeményéből (Promonto II. ének 37—50 és 195—201 ss) véve az idézetrészleteket, szerzőre való hivatkozás nélkül, mely csak sokkal későbbben (1821) fog megjelenni.

Az 1801-ben Milánóban kiadott újabb Ortis — melynek egyetlen példányát, ha még megvan, a weimari Goethe-múzeum őrzi, mert azt Foscolo küldte volt el a nagy német költőnek — megint újabb, immár harmadik fogalmazást

⁷² Cian, Prose I. 100 l.

⁷³ Russo-kiad. 121. l.

képvisel. Ezt nyomja azután le újra az 1802. évben 3 egymásra következő milánói kiadás, mely a regény további részét és befejezését is tartalmazza.

Foscolo lelkiállapota az 1798—1801 időközben újabb változáson ment keresztül. Katonáskodása, a romagnai és genovai harcokban való részvétele, megsebesülése nagyban elensúlyozták melankóliára hajló természetét, mit a Gray—Young—Werther-irodalomba való beleélése még jobban elmélyített. A bolognai kiadásban kevés volt a politikai vonatkozás: az első levél után csupán a 19, 27, 36. levelekben, azok is elég színtelenek voltak. A másodikban lemondóbból harcossá és támadóvá lett politikai állásfoglalása: Campoformio a francia megszállás, a velencei osztrák uralom izzó gyűlöletének tárgyai. Igaz, hogy az első Ortis poetikus spontaneitása is elveszett benne.⁷³

Ez nyilvánvaló mindjárt az új fogalmazás kezdetén. »Nos legyen, távol fogok élni mindentől, mi eddig a legkedvesebb volt előttem,« mondta a régi szöveg. »Hazánk feláldozása befejeztetett, minden elveszett...« Kezdődik az új, s a kétségbeesett tiltakozás hangján folytatódik még hét levélen keresztül, míg visszakanyarodik a bolognai szöveg átírásához, mi természetesen nem történhetett újabb pszichológiai és hangulati hasadás nélkül. Az átsimítás ellenére az 1796-os és 1798-as lelkiállapotban írottak kiütözköznek az 1801-es át-színezés alól. Ehhez járul, hogy a milánói Ortis-szerelem tárgya már se nem egy ismeretlen Laura, se nem az a feketehajú Teresa Monti, aki a bolognai előd lelkét kötötte le, hanem a firenzei szőke Isabella Roncioni, ez a bájos lányka, akihez a csodálat szálai fűzték a költőt, akiről később is mindig a legtisztább szeretet hangján beszél és akihez írott levelekből kimutathatólag nem egy részlet kerül most át a regénybe. A fekete Teresa — bár megtartja nevét — özvegyből újra fiatal s ezennel szőke lánykává vedlik vissza. Isabella persze nem leánya, hanem kistestvérkéje.⁷⁴

A folytatás azután egészen az utóbbi új pszichológiai helyzet jegyében történik. Nemcsak az erőteljessé, támadóvá lett politikai állásfoglalásban s ismét új típusú szerelemben nyilvánul ez meg, hanem abban is, hogy Foscolo pesszimista világ- és emberszemlélete közben filozófikusabbá mélyült, miben a nápolyból menekült Francesco Lomonacoval — kinek nevét egy politikai pályázattal kapcsolatban már említettük — 1801-2-ben kötött barátsága lehetett nagy hatással.

Francesco Lomonaco hat évvel volt idősebb Foscolonál. Miután 1799-ben a nápolyi »Repubblica Partonopea«-ban szerepet játszott, a Bourbonok visszatérésekor, vad reakciójuk elől kénytelen volt elmenekülni. Előbb Franciaországban és Svájcban járt, majd Milánóban telepedett meg. Foscolo lakásába fogadta és a magánál tíz évvel fiatalabb Giulio-öccsének tanítását, kit ő neveltetett, bízta rá.

M. Fubini⁷⁵ méltán következtethetett arra, hogy Foscolo katonaélményei, az Arese-szerelem rövid boldogsága és Lomonacoval való bizalmas beszélgetéseinek nemzeti önérzettől dagadó szelleme, egy felvilágosult filozófiában gyökerező bizakodása meg életigenlése már alig volt összeegyeztethető az Ortisban addig vallott szentimentális életfelfogással. A töredék egy tájképe is nagyban különbözik az Ortis tájképeitől: »Két fekete, kopár hegy közt találtam

⁷³ V. Rossi id. tanulmány 297, 318 ll.

⁷⁴ Cian, Prose I. 91 l. — Isabelle Roncioni-ról l. Chiarini, Amori I. 349, 520, 535 ll.

⁷⁵ L'amicizia tra U. Foscolo e F. Lomonaco, id. cikk.

magamat, melyeket egész magasságukban szakadékok és hatalmas mélységek környékeztek. Csúcsaikon halotti fák között lassan vándoroltak a felhők... Oh hódítók, itt szemléljétek pusztításaitok képét, melyekkel gyászba borítottátok a földet«...

Igy magyarázható, hogy a weimari példány által képviselt I. kötet és az 1802-ben megjelent folytatás közé egy egész év esik, s hogy közben Foscolo egy új regénnyel próbálkozik, melynek csak kevés töredéke maradt fenn s melynek címe »Sesto tomo dell' Io«⁷⁷ — az *En VI.* kötete — lett volna. Fubini meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy ezek a töredékek, melyeket régebben egy bennük elejtett megjegyzés alapján, későbbre, Foscolo franciaországi tartózkodásának idejére helyeztek, 1801-ből származnak, s hogy az az öreg szerzetes — »vecchio scarno e coperto di un saio sdructio; il capo calvo, la barba canuta e divisa in due liste« (6. l.) — aki Foscolo betegágya mellett virraszt, a *Lo monaco* név alapján van tréfásan stilizálva, s azonos az e nevet viselő nápolyi orvossal és íróval, ki korábban jogi és filozófiai tanulmányokat is folytatott, s kiről valóban tudjuk, hogy 1801-ben Foscolot betegségében Milánóban kezelte. Valószínűleg ezen az úton is kerültek közelebbi kapcsolatba és barátságba egymással. Az »*En VI.* köteté«-nek töredékei Diogenesnek hívják őt s Lomonaco munkái bizonyítják, hogy ő ezt az antik cinikus bölcslőt nagy becsben tartotta.⁷⁶

A két jóbarát egy hosszabb töredékben, a katona, a hadvezér hősi életstílusáról vitatkozik. Foscolo a »vér és trombita« dicsőségéről álmódott, arról, hogy Napóleon módjára, a győzelem zászlaját a holttestek halmára kitűzi s fantáziája nevét közben felírta az ég boltozatára... De kiábrándul hamarosan abból, hogy ő lehessen »a nép ama barátja, kit keresve keres a világegyetem«. Diogenes a töredékekben hol első személyben, hol Ortis levelei címzettjének, Lorenzonak alakjában barátjának ily irányú ambícióit igyekszik a következő típusú megjegyzésekkel lehűteni: »La fama degli uomini grandi spetta per lo più tre quarti alla sorte e un quarto ai loro delitti«; »...se pure tu ti senti bastevolmente scellerato per aspirare all' eroismo«... »non si può giovare a un popolo senza dominarlo...« tutto è guerra nell'universo...«; »La natura geme al nascere di un eroe, e sorride su la sua tomba.« Lemondást tartalmaznak ezek a szavak arról a hősi és politikai életeszményről, mit az utóbbi öt év alatt szolgált és annak felismerését, hogy az abszolutizmus idején politikai vezetéshez nem elég a költő tolla. Hatalom kell hozzá.

Azt is megtudjuk azonban a regénytöredékből, hogy Foscolo-Lorenzo ellentáll Lomonaco-Diogenes kozmopolita eszméinek (»Nè tutta la sua eloquenza, nè il suo esempio, che vale assai più, mi hanno potuto mai fare cosmopolita nel cuore...« Hiszen a nápolyi száműzött járt már Franciaországban és Svájcban.

De fontosabb az, hogy Lomonaco ismertette meg Foscolot a XVIII. század nagy nápolyi filozófusának, Giambattista Vico gondolataival, melyek innen kezdve igen nagy befolyással lesznek Foscolo irodalomkritikai és általában történeti felfogására. Mint látni fogjuk, a pavai egyetemen 1810. jan. 22-én tartott

⁷⁶ Munkái: Rapporto sulle segrete cagioni e sui principali avvenimenti della catastrofe napoletana. — Analisi della sensibilità (1801) — Vite dei famosi capitani d'Italia (1804–1805) — Discorsi letterari e filosofici (1809). Lomonaco franciaországi tartózkodását a maga életrajzába keveri bele Foscolo e regénytöredékében.

székfoglaló előadására is nagy hatással volt Vico,⁷⁷ olyannyira, hogy Lomonaco, aki ekkoriban a paviai katonaiskola tanára volt, de a költővel többé semmi-nemű érintkezést nem tartott, kevéssel utóbb megjelent munkájában, mellyel egyébként, hűtlen barátjának, Luigi Rossi közoktatásügyi minisztériumi titkár-nak feljelentése folytán súlyos politikai üldöztetést vont magára, Foscolot az ő — Lomonaco — gondolatainak plagizálásával is megvádolta burkolt for-mában.⁷⁸ Még ez évben az üldöztetések öngyilkosságba kergették.

Egy másik hosszabb töredék Foscolo lovaglását és úti élményeit írja le Bolognától Firenzén és Genová keresztlül Nizzáig. Tudjuk, hogy ezt az utat pontosan így tette meg, mint huszár főhadnagy Pino generális olasz dandará-ban, mely Macdonald francia tábornok vezetésével vonult vissza Szuvorov oszt-rák-orosz seregeinek nyomására, Napóleonnak egyiptomi távolléte alatt.

A harmadik töredékcsoport egyrészt visszatekint arra a pár napos sze-relemre, mire a főrangú és ugyancsak görög eredetű asszony szeszélye méltattá Velencében a nálánál jó pár évvel fiatalabb geniális fickót. Másrészt Psziche néven új, ugyancsak főúri szerelmeséről, Antonietta Arese grófnőről szól, ki legfissebb milánói szerelmi szenvedélye volt. A grófnőhöz írott levelek és a töredékek egynémelyike nemcsak szoros rokonságot, de egyenesen szösze-rinti egyezést mutat. Mindkét szerelmi történet erősen érzéki színezetű.⁷⁹

Ez a megint csak új tartalom 1801—1802-ben elárasztja az előző két re-gényfogalmazványt, s nagyjában azt az Ortist hozza létre, mely ma közismert.

Az »En VI. köteté«-nek töredékei stílusban is teljesen elütnek az Ortistól. Már a cím is szatirikus. Hiszen az első 5 kötetet Foscolo még nem írta meg; folytatással meg nem biztat az előző. 1799. május 4-től 1800. május 4-ig akarja életének egy évét — »harctéri szolgálatá«-nak idejét tárgyalni a már korán, Velencében, megismert Sterne Szentimentális utazásának humoros tónusán. Foscolo érezte, hogy katonaeletének új tartalma semmiképp nem fér bele az Ortis kereteibe, mégis hamarosan lemondott az új regény tervéről s úgy határozott, hogy amit lehet, átment öngyilkosjelöltjének élettörténetébe. Az »En VI. köteté«-ből valószínűleg több is átkerült az Ortisba, mint amennyi ma kimutatható. A töredékek ugyanis szétszóródtak. Egy sor a reggioi könyv-tárból került elő⁸⁰ a firenzei lapok kiegészítésére, és van nyom arra, hogy sokkal több készült el a regényből, melyben Foscolo elveti az Ortis álarcot, mint amennyi megmaradt belőle.

Persze szerelmi élményei közül csak az Izabella Roncionihoz fűződőek vol-tak vele összeegyeztethetők. De a katonaként megtett út belekerült azon a cí-men, hogy a kilátástalan szerelemtől menekülni igyekvő Jacopo teszi meg ezt az utat, melyről mindjárt nem egészen meggyőző módon, vissza is fordul, hogy előre elhatározott sorsába rohanjon.

A Lomonaco-Diogenessel való beszélgetések kibővülnek, elmélyülnek, na-cionalista színt kapnak a nagyhírű Parinivel folynak már le, kit az ifjú Jacopo meglátogat, s aki tanácsokkal látja el őt kezdődő írói pályáján, nem az alig is-mert Lomonacoval.

⁷⁷ Ed. Naz. V. 3—27 ll.

⁷⁸ »Certo fosco pedante«-ra céloz. L. Fubini, id. cikk 56—57 ll.

⁷⁹ A hozzá 1801—1803 közt intézett 135 levelet l. Ed. Naz. XIV; 207—414 ll.

⁸⁰ L. S. Peri, Nuovi frammenti di un romanzo autobiografico di U. Foscolo. Giorn. Stor. Lett. It. LVI. köt. (1910) 361 kk. ll.

Végül az 1801—1802 évek új, harcos politikai és elmélyülő filozófikus állásfoglalása elárasztja a két előző regényfogalmazványt. De az előző két réteg ellentmondásos nyomai megmaradnak. Ez okozza az Ortisnak már De Sanctis által megfigyelt és Vittorio Rossi által filológiailag megokolt belső ellentmondásait, pszichológiai következetlenségeit, melyek sokat levonnak a mű esztétikai értékéből.

De csak nagyjában ismerjük ebben a harmadik alakjában a regényt, mert az 1815 zürichi kiadásában, mely a London 1814 megtévesztő jelölést viseli címlapján, Foscolo újabb változtatásokat eszközölt. Említi Pascalt, kivel csak 1802 után ismerkedett meg; a száműzött keserűségével kiált fel: »Óh illúziók! Akinek nincsen hazája, hogyan mondhatja: itt vagy ott fogom hagyni poraimat?« Bár ezek kisebb változtatások, mint az 1802-ben eszközöltek, mikor politikai magatartásának jelleme változott meg, de új a zürichi kiadásban az az 1798. március 17-ről keletkezett élesen és sértően Napóleon-ellenes levél is, mely a végleges Ortis középpontját képezi s mely 1802-ben nem hogy Milánóban, de sehol Itáliában meg nem jelenhetett volna. Ideiktatjuk e részt Császár Ferencnek 1851-ben a Pesti Napló tárcájaként folytatásokban s azután külön könyv alakban is megjelent fordításából: »...igen sokan bíznak az ifjú Hősben, aki olasz vérből született; aljas és kegyetlen lélektől sohasem oroszlán, de ezse rókaész, s ő abban kedvét leli! Igen; aljas és kegyetlen — s e melléknevek éppen nem túlzottak. Miért nem adta el Velencét nyílt és nemes vad-sággal?... Én szemeimmel láttam a népuralmi alkotmányt, utójegyezve az ifjú Hős saját kezével, melyet ő maga küldött Passerianoból Velencébe elfogadás végett, midőn a campoformioi békekötés már több napok előtt megerősített és helybenhagyatott; s Velence áruba bocsátatott; és a bizalom, melyet a hős mindnyájunkban ápola, elárasztotta Itáliát kitiltások-, kiköltözések- és száműzetésekkel. — Nem vádolom azon magasb szempontot, mely juhnyájaként bocsátja áruba a nemzeteket: így volt mindig, és így leend; siratom én hazámat, „mit elragadtak, s bosszant még a mód is” (Dante, Pokol V. ének). — *Olasznak születik és segíteni fogja egykor hazáját: más higgye ezt; én ezt felelem, és fogom felelni mindig: — A természet őt kényúrnak teremtette: s a kényúr nem nézi a hazát; és nincs neki hazája.*»⁸⁰

Parini tanácsainak végkövetkeztetése sem az már, hogy folytassa önéretes, nemzeti irányú írásmódját, hanem épp ellenkezőleg az, hogy ne ingerelje

⁸⁰ Foscolo küldetéséről Napóleonhoz Campofornio előtt egyebűn hiteles értesülésünk nincsen. Császár Ferenc fordítása az abszolutizmus első éveiben jelentős esemény. Néhány csúnya fordítási hibát leszámítva (capisette, szektavezer helyett: hétfej; non mi regge più il polso, úterem nem bírja többé; straziare le viscere, veséit szaggatja) jó munkát végzett. A cenzúra figyelmét elkerülte, hogy a velencei osztrák uralomról ezt mondja a regény: »Ugyanakkor újra kezdtek dühöngeni Velencében az üldözések. Nem voltak törvények, hanem önkényi törvényszékek; nem vádlók; hanem igen: gondolatkémek, új bűnök, ismeretlenek még azok előtt is, kik azokért bűnhődtek s föllebbezhetetlen rögtön büntetések. A gyanúsabbak börtönben nyögének mások, bár régi és kitűnő hírben állók, éjjel ragadtatva ki saját házaikból, s kitéve a poroszlók durvaságainak, a határookra hurcoltattak és a sorsra bíztak anélkül, hogy elbúcsúzhattak volna vérciktől, megfosztva minden emberi segedelemtől.« Pedig állt ez az akkori magyar viszonyokra is!

lázadásra a nemzetet, mikor úgyis minden elveszett. Ez réalpolitikai állásfoglalás 1815-ben, mikor Ausztria újból igába hajtotta Felsőolaszországot, de nem abban az időben, mikor a regény játszik. A Parini tanácsa ellentétben is áll az 1802-es, különben — leszámítva egyéb kisebb változtatásokat — végleges fogalmazás Napóleon- és osztrák-ellenes politikai hitvallásával. A zürichi kiadásban függelékül csatolt kritikai önvallomás szabadabban és fesztellenül beszél e kérdésekről is.

Az utolsó Foscolo által sajtó alá bocsátott 1816-os londoni kiadás márcsak jelentéktelen stiláris simításokat tartalmaz.

Az *Ortis* 1796—1802 fejlődésében a tiszta szerelmi *Nouvelle Héloïse*- vagy *Werther*-típusú regényből tehát mindinkább politikai regénnyé lett.⁸¹ Foscolo nagyon sűrű nyilatkozataiban az *Ortis*ről meg is nyilvánul ez. Idő haladtával mindinkább arról akar meggyőzni, hogy az *Ortis* nem is pesszimista szerelmi történet, hanem a nemzeti küzdelmek harcoss regénye. *Ortis* öngyilkossága már nem is a szerelmi kétségbeesés következménye, de egy római jellem hazafias érzületéből születik.⁸² Zantei barátjának 1813 október 1-én azt írja, ha görög fordításban ott elterjedne a regénye, talán meggyújthatná a hazaszeretetet, a szabad élet és még szabadabb halál szeretetét.⁸³ Az egykorú olasz irodalomról Hobhouse számára Londonban írott áttekintésében meg egyenest azt állítja már, hogy »Jacopo szerelmei a mű legkevésbé fontos része«, szükségese volt ábrázolásukra, mert »merész vállalkozás lett volna azt követelni, hogy egy ismeretlen politikus sorsa önmagában érdekelje az olvasót...«⁸⁴

Persze Foscolo túloz e beállítással, de kétségtelen, hogy az *Ortis* — melyet egész életén keresztül ifjúkori valója hű tükrének vallott, melyhez hasonlót férfikoráról és londoni öregsége utolsó szerelméről is szeretett volna írni, melynek költészetét gyakran összekeverte sorsfordulatainak valóságával⁸⁵ — a valóságban s még inkább képzeletében a napóleoni elnyomás ellen küzdő politikai szabadságregénnyé lett. A zürichi kiadásban közölt »Notizia bibliografica«-ban azt akarja elhíttetni olvasójával, hogy a *Monitore* 1798 január—áprilisi számaiban közölt hazafias cikkeinek egynémelyikét az »*Ortis*«-ból írta át, holott épp ellenkezőleg az 1802-i milánói *Ortis*ban vett át régi *Monitore* cikkeiből részleteket.⁸⁶

A politikai szál mellett a társadalmi kritika szerepe is nő párhuzamosan. A bolognai kiadás XVIII. levelében ez T. patricius feleségének reggeli felkiánkozásában és a nemesség erkölcsi élete züllöttségének rajzában nyilvánul meg. A »turba cerimoniosa e maligna«, mellyel Padovában megismerkedik

⁸¹ Cian, *Prose* I—II. a bolognai és milánói kiadást egymás után közli, azután összeállítja a zürichi és londoni kiadások variánsait (II. köt. 61—99 ll.) Több tévedését Rossi id. cikke igazította helyre (pl. 300 l. jegyz.)

⁸² L. a Jakob Bartholdihoz írott levélben (1808 szept. 29) Ed. Naz. XV. 484—485 ll.

⁸³ *Opere*, VIII. 33. l.

⁸⁴ Uo. XI. 288. l.

⁸⁵ Levelezése tele van erre vonatkozó bizonyítékokkal. De Robertis (id. mű 71—94 ll.) kifejti, hogy az *Ortis* adja meg Foscolo egész későbbi költészetének alaphangját. Hasonlóan ítélt Graff, id. mű 20 l.

⁸⁶ V. Rossi, id. tanulm. 296 l.

(XVIII. levél) Jacopo elvonulásra hajlamos természetének nem felel meg. Néhány tudós paduai professzor politikai üldöztetése pedig arról győzi meg, hogy »a hírnév ingerli az üldözőket és az erény gyanút ébreszt a kormányokban... a fejedelmek olyanoknak akarják az embereket, hogy sohase legyenek sem az erény hőseivé, sem kiváló gonosztevőkké«. A XXVII. levélben azután Foscolo egy öntelt, szívtelen, nagyképű nemesi házaspárt mutat be, mely könnyen köt politikai kompromisszumokat franciával, osztrákkal egyaránt, mert nincs meggyőződése.

Ezzel ki is merítettük az első fogalmazás társadalomkritikáját. A másodikban azonban maga Teresa apja is az opportunistá nemes típusa, aki leányát feláldozza, hogy Odoardo, vejeként őt az osztrák üldözés elől megvédje, s egyben vagyoni helyzetét is megerősítse. E meseszál által Jacopo Teresa iránti szerelme egybefonódik a hazafias és politikai szerencsétlenség motívumával. Azonkívül T. patricius és a nem nemes Ortisnak nem adná lányát, mi a társadalomkritikát is szorosan a főtémához fűzi (nov. 20-i levél).

A padovai kacér nemesasszony epizódját itt Foscolo megtoldja egy gyáva nemesel keletkezett lovagias ügyének elbeszélésével, melyből azt a következtetést vonja le, hogy »questa galante gentaglia affetta generosità, perchè non ha corragio di vendicarsi palesemente; ma chi vedesse i notturni pugnali, a le calunnie e le brighe!« (275) A paduai egyetem kritikáját is kibővíti, de személytelenebbé is teszi. (279) S innen emelkedik fel a végleges fogalmazás nagyszerű összefoglaló olasz társadalomkritikájához: »Itáliának vannak papjai és szerzetesei, de nincsenek lelkipásztorai, mert ahol a vallás nem hatja át egy nép törvényeit és erkölcsait, a vallás szolgálata csak úzérkedés. Van Itáliának fölös számban nemessége, de nincsenek igazi patriciusai, mert a patriciusok egyik kezükkel védik a republikát háborúban és a másikkal kormányozzák békében, de Olaszországban a nemesek minden dicsősége abban áll, hogy nem cselekszenek és nem tudnak semmit. Végül van népességünk, de nincsenek polgáraink, vagy csak igen kevesen vannak. Az orvosok, ügyvédek, egyetemi tanárok, irodalmárok, gazdag kereskedők és hivatalnokok megszámlálhatatlan serege, ahogy ők mondják, nemes és polgári foglalkozást űz, de nincsen polgári öntudatuk és jogérzékük. Mindenki, aki akár csak kenyeret, akár gazdagságot keres egyéni szorgalmával és nem bír földdel, a nincstelének közé tartozik; kevésbé nyomorult, de nem kevésbé szolga náluknál. Lehet föld népesség nélkül, de nép föld nélkül nincsen. Itália kevés földbirtokosa tehát mindig a nép láthatatlan ura és parancsolója fog maradni. Nos, csináljunk a papokból és szerzetesekből lelkipásztorokat, változtassuk a nemeseket patriciusokká és a nincsteleneiket, vagy legalábbis nagy részüket tegyük vagyonosokká és földdel bírókká...« (286—87).

Ezeknek az orvosságoknak alkalmazására és adagolására vonatkozóan ugyan tele van bizonytalansággal és ingadozással, de demokratizmusa olykor egészen beccariai hangon nyilatkozik meg: »O Lorenzo, lámpával keresgetünk még mindig új okokat a szegény ellen, mert érezzük lelkünkben a jogot, melyel a természet adott neki, a gazdag vagyonára...«

(Folytatjuk)

Koltay-Kastner Jenő